

Miljenko Belić

ANTUN KANIŽLIĆ (1699-1777)

Uz dvjestagodišnjicu njegove smrti

Dana 24. kolovoza ove godine navršava se 200 godina od smrti Antuna Kanižlića. Kako se čini, ne treba se bojati da će hrvatska kulturna javnost prijeći šutke i žmirečke preko te obljetnice ovog velikana u povijesti hrvatske kulture. »Htio sam, na kraju, da ova moja teza o Kanižličevoj velikoj umjetnosti bude skroman prilog proslavi dvjestogodišnjice njegove smrti«, piše na kraju svoje studije — koja će postati prekretnica u vrednovanju Kanižlića kao umjetnika — naš uvaženi stručnjak za povijest umjetnosti Matko Peić.¹ Akademija je izdala studiju Josipa Vončine o Kanižličevu jeziku.² A Matica hrvatska izdala je rad Zorana Kravara o hrvatskom baroku, u kojem Kanižlić ima ugledno mjesto.³

Ovim člankom želio bih prikazati Kanižlića ponajviše pod vidom njegova osnovnog zvanja, pod vidikom njegova svećeništva, dakle Kanižlića kao dušobrižnika i teologa. Time će se ponešto upotpuniti naše poznavanje Kanižlića, koga smo ponajčešće promatrali dobrano pretežno sa stajališta povijesti lijepe književnosti, sa stajališta književnog jezika, te ponešto sa stajališta pučke prosvjete (širenje pismenosti u požeškom kraju);

- MATKO PEIĆ, *Barok i rokoko u djelima, Antuna Kanižlića*. Rad 365, JAZU (1972), str. 131; cijela studija, str. 5—133.
- 2 JOSIP VONČINA, *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad 368, JAZU (1975), str. 5—172.
- 3 ZORAN KRAVAR, *Studije o hrvatskom baroku*, MH 1975.

time će se također upotpuniti naše razumijevanje Kanižlića kao čovjeka, nazrijet će se nešto od onoga što bismo možda mogli nazvati čak i srčikom njegova lika. Dakako, takav prikaz Kanižlića, s teološkog stajališta, ne može se posvema odvojiti od ostalih komponenata njegova lika i njegova djela koje su već drugdje obrađene; no pokušat ću da takvih prelaza na druga područja i druge vidike ne bude više nego je nužno. Spominjem i drugi nedostatak ovog prikaza: zbog ograničena prostora prikaz će biti nepotpun i možda premalo dokumentiran; no nastojat ću iznijeti sve što je bitno.

Curriculum vitae

Rođen je u Požegi, mjeseca studenoga godine 1699. Srednju školu polazio je prvo u Požegi, a zatim u Zagrebu. Godine 1714. stupio je u Isusovački red. Nakon novicijata nastavlja studij u Leobenu u Štajerskoj (priprava za gimnazijsko poučavanje, 1716-1717.), u Grazu (filozofija 1718-1721; dio teologije 1725-1726.), u slovačkoj Trnavi (ostali dio teologije 1726-1729.). Za svećenika je zaređen 1728.

Kako je običaj u Družbi Isusovoj, i Kanižlić je prekinuo studij radi pastoralne prakse. Prekinuo ga je u dva navrata: između pripreme za poučavanje u tadašnjoj gimnaziji i studija filozofije, te između filozofije i teologije. Radio je u dva navrata po jednu godinu u Varaždinu (1717-1718. i 1724-1725.) i tri godine u Zagrebu (1721-1724.).

Nakon završene redovničke formacije radi među hrvatskim pukom: prvo jednu godinu (1730-1731.) u Pečuhu kao dušobrižnik za Hrvate. Tada je, naime, etnički izgled Pečuha bio drugačiji nego je danas: te godine, tj. 1730-1731. od sedam svećenika isusovaca koji su bili u Pečuhu četvorica su bili dušobrižnici za Hrvate, među njima i Kanižlić, koji je od stranih živih jezika — kako sam kaže — znao jedino njemački, i to manje nego osrednje, »infra medlocritatem«. U Pečuhu je bio kasnije još dvije godine (1745-1747.), dakle svega tri godine. Kao svećenik bio je također tri godine u Zagrebu (1731-1733. te 1739-1740.). Četiri godine bio je u Varaždinu (1748-1752.). U Slavoniji, a izvan Požege, bio je pet godina, i to dvije u Osijeku (1737-1739.) i tri u Petrovaradinu (1740-1743.). Sve ostalo vrijeme — to jest kroz 32 godine — bio je član požeške isusovačke kuće; u Požegi ostaje i nakon dokinuća Družbe Isusove (1733-1737., 1743-1745., 1747-1748., 1752-1773-1777.). U svojoj rodnoj Požegi je i preminuo, dne 24 kolovoza 1777."

* MIROSLAV VANINO, *Biografski podaci o nekim hrvatskim piscima XVII. i XVIII. stoljeća: Ante Kanižlić (f 1777)*, Vrela i prinosi 4, Sarajevo 1934, str. 84—93. Josip Buturac ustanovio je da Antun Kanižanac, kršten u Požegi 20. studenog 1700., nije naš Antun Kanižlić. Usp. J. BUTURAC, *Stanovništvo Požege i okolice 1700—1950*. Zbornik za narodni život i običaje 43, JAZU (1967), str. 238.

Fancev piše »da će prvi počeci Kanižličeva literarnog rada uopće ići u g. 1722, kad je vršio nastavničku službu u zagrebačkom isusovačkom gimnaziju i bio kolegijski pozorišni 'režiser'«.

Nadalje, Fancev sluti da je Kanižlić sudjelovao pri pripremanju pučkih crkvenih pjesama. »Kako će 'Bogoljubne pisme' Jurja Muliha [Trnava 1736] valjada sadržavati i pjesama, kojih nije Muliha ispjevao, tako nije možda ni nevjerojatno, da će i koja Kanižličeva pjesma biti ušla već u ovaj zbornik.« Tome je mišljenju sklon iz novih razloga i Tomo Matić, koji spominje da kućna »Historia« požeških isusovaca kaže kako je upravo g. 1734. bilo po prvi puta uvedeno — upravo kad je ondje Kanižlić bio kateheta — da djeca svake nedjelje pjevaju vjerske istine složene u hrvatske stihove. Štoviše, »ako i površno pregledamo poznatu slavonsku crkvenu pjesmaricu iz devetnaestoga vijeka 'Vinac', vidjet ćemo, da su se mnoge crkvene pjesme u Slavoniji dugo održale upravo u onom obliku, koji im je dao Kanižlić, pače se uz sitne promjene tako pjevaju i danas.« Za protivno mišljenje, tj. da Mulihe »Bogoljubne pisme« ili koja druga zbirka iz onog vremena ne donose i Kanižličevih pjesama, bio bi glavni razlog to što Kanižlić navodno nije izdao ništa anonimno.* No taj razlog ne stoji jer je sigurno da je Kanižlić napisao »Obilato duhovno mlko«, premda u tom svom — koliko je dosad poznato — prvom tiskanom cjelovitom djelu ne spominje sebe kao pisca niti na naslovnom listu, niti iza predgovora, kako je učinio pri ostalim svojim djelima.' Također, budući da je baš Kanižlić bio u Požegi kateheta g. 1735., te je upravo njegovim nastojanjem te godine razdijeljeno veoma mnogo primjeraka upute za čitanje i pisanje s kratkim kršćanskim naukom", lako je moguće da je on — ili i on — zaslužan za sastavljanje toga teksta. No ništa nije sigurno. Može se, dakle, samo nagađati je li što tiskano od onoga što je Kanižlić napisao u to doba, dok je bio razmjerno mlad, u dobru zdravlju, i dok je službovao

* FRANJO FANCEV, *Isusovci i slavonska knjiga XVIII. stoljeća, 2. Antun Kanižlić*. Jugoslavenska knjiga, god. 5, knjiga 1, Zagreb 1922, str. 369.

' FANCEV, nav. dj., str. 370.

' TOMO MATIĆ, *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*. Stari pisci hrvatski 26, JAZU (1940), str. XXXVIII, usp. XVIII i XIX. Kao primjer navodim pjesmu pred propovijed, koja se u mnogim crkvama pjevala sve do najnovije liturgijske reforme 1969. (nakon te reforme uklapaju je u bogoslužje samo iznimno). U Kanižličevoj redakciji glasi: »Dođi k nam! Dušo Sveti! Sad će Božja rič početi. Dođi rajske iz visine i prosvitli srcem tmine, da poznamo put istine« (Bogoslovica 5. izdanje 1773, str. 188).

Za razliku od Matica transkribirajući Kanižličev način pisanja ipak ne mijenjam njegov »i«, »j« 1 »h« (usp. VONČINA, nav. dj. u bilj. 2, passim), a ako je kada bilo potrebno nešto izmijeniti, označeno je to uglatom zagradom.

8 Usp. FANCEV, nav. dj. (u bilj. 5), str. 370; JOSIP BADALIĆ, *Juraj Muliha*, Vrela i prinosi 5, Sarajevo 1935, str. 109, 122.

» Usp. MILJENKO BELIĆ, *Tko je napisao »Obilato duhovno mlko«?* Zagreb 1958, rukopis.

1» Usp. TOMO MATIĆ, *Pjesme A. Kanižlića . . . Stari pisci 26*, str. XVIII. MATIĆ, »Abecevica« iz XVIII. vijeka za analfabete u požeškom kraju. Vrela i prinosi 8, Sarajevo 1938, str. 107.

— većinom na kraće vrijeme — po raznim gradovima i gradićima, u Zagrebu, Varaždinu, Pečuhu, Požegi, Osijeku, Petrovaradinu.

Zašto to? Zašto nije u to vrijeme već unišao u naš javni kuhurni život kao pisac? Ako se ne varam, zato što je on prvotno dušobrižnik, i to terenski pastoralac, kako će se još tijekom ove radnje moći razabrati. Pošto mu je zdravlje oslabilo, više ne seli iz grada u grad, nego živi stalno u svojoj Požegi (od 1752.) i provodi ono što je napisao u uvodnoj posveti molitvenika »Utočište Blaženoj Divici Marii«: »[...] ne mogući Te [Gospo] veće jezikom pripovidajuć slaviti [. . .] odredi[h] Tebe perom mojim pripovidati i slaviti.« U vezi s tom promjenom u njegovu svećeničkom radu također je prirodno prihvatiti kao vjerojatno da ga je upravo taj pastoralni karakter njegovih knjiga naveo na življu suradnju u širenju pismenosti u požeškom kraju. Zaseban slučaj — pa i to samo djelomično — jesu »Kamen pravi smutnje velike« i »Sveta Rožalia«, kako ćemo još vidjeti.

Ta sretna promjena u prilog Kanižličeva književnog rada nastaje, dakle, pošto je on već prešao 50. godinu života. G. 1753., dakle godinu dana nakon konačnog Kanižličeva dolaska u Požegu, razvija se — osobito nastojanjem oca Josipa Milunovića D.I. — »dobro smišljena i ustrajno provedena borba protiv analfabetizma među hrvatskim seljacima u Slavoniji«, kako taj rad naziva prof. Matić.¹⁴ Svrha za kojom su ti pučki prosvjetitelji tada išli bila je prvotno dušobrižnička, iako su oni ujedno voljeli i izričito željeli i kulturni napredak svoga naroda (u dokaz tome spominjem npr. Kanižličev predgovor u »Primogući i srdce nadvladajući uzroci... za ljubiti Gospodina Isukrsta«).

Tome pokretu za katehizaciju pomogao je Kanižlič svojim dvama katekizmima. Prvi je »Obilato duhovno mliko. To jest nauk krstjanski iliričkoj iliti slovinskoj dičici darovan od njih ekscelencie [. . .] Franceška Thauszy [. . .] biskupa zagrebačkoga [. . .]. Pritiskano u Zagrebu po Antunu Reineru, Hrvatskoga Kraljevstva pri tiskaru, godište 1754. «Naime, biskup Tausi osnovao je u Požegi g. 1750. subalterni konzistorij.« U njemu je radio i Kanižlič. Četiri godine nakon ustanovljenja tog pomoćnog organa za upravu velike dijeceze, a dvije godine nakon Kanižličeva dolaska u Požegu, daruje biskup — preko Kanižlića — »iliričkoj iliti slovinskoj dičici« taj prilično dubok katekizam, ikavskim govorom pisan, nastavak i obilno produbljenje onog sasvim malog katekizma u »Abecevicama«. Možda je taj katekizam ipak bio pretežak, pa nekoliko godina kasnije Kanižlič izdaje novi katekizam pod naslovom »Mala i svakom potribna bogoslovica«. Taj drugi katekizam bio je veoma dobro primljen: dok ne znamo za 2. izdanje »Obilatog duhovnog mlika«, »po broju izdanja nije

¹⁴ *Utočište Blaženoj Divici Marii [...] U Mnech 1759*, str. XII. Usp. VANINO, *Ante Kanižlič, Biografski podaci*, Vrela i prinosi 4, Sarajevo 1934, str. 89.

MATIĆ, *„Abecevicama“ iz XVIII. vijeka za analfabete u požeškom kraju*. Vrela i prinosi 8, Sarajevo 1938, str. 107.

13 JOSIP BUTURAC, *Katolička Crkva u Slavoniji za turskog vladanja*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1970, str. 161.

'Bogoslovicu' dostigla nijedna vjerska ni svjetovna knjiga slavonske književnosti u osamnaestom vijeku«, piše Matić." Prema podacima kućne kronike požeških isusovaca («*Historia domus S. I. poseganae*») mora da je 1. izdanje »Bogoslovice« izašlo najkasnije u proljeće 1760., no dosad nije pronađen ni jedan primjerak 1. i 2. izdanja. G. 1773. izašlo je 5. izdanje. A kako je te iste godine dokinuta Družba Isusova, teško je slijediti daljnja izdanja. Sigurno je da je »Bogoslovica« bila ponovno izdana 1818., a možda već i 1800."

U promijenjeni način Kanižličeva pastoralnog rada spadaju i četiri njegova molitvenika s poukama i pjesmama. Prvi je »Bogoljubstvo na poštenje svetoga Franceška Saverie«, Trnava 1759. No taj je molitvenik već prije napisan, kako se razabire iz Kanižličeve posvete kanoniku Ivanu Paksiju — nadnevak joj je »6. dan miseca travna, godišće 1758.«. U njoj se, uz ostalo veli o tom molitveniku: »Dugo mi je on u tmuni bio, žalećemu i žalećemu, da jedanput na svitlost izađe. I još bi morebiti u njoj, čekajući sunašca, ostao, da mu ne prosinu blagodarnost Vaša.« — Drugi je »Utočište Blaženoj Divici Marii, ugodno i prietno, a nami vele koristno i potribito, na poštenje Gospe Almaške, Majke od Utočišta nazvane [...] U Mnecih 1759.«. Tiskano, dakle, iste godine kad i »Saveria«, no nadnevak na svršetku knjige pretječe »Saveriu« za nepunu godinu dana: »U Požegi, na dan Pohoda Tvoga [2. srpnja] 1757.« — Treća je od te vrste knjiga: »Primogući i srdce nadvladajući uzroci s kriptostimih podpomoćma za ljubiti Gospodina Isukrsta Spasitelja našega sa svim srdcem, sa svom dušom i sa svom jakostju«, Zagreb 1760. A nadnevak Predgovora jest: »Pisao sam u Požegi, 27. dan rujna iliti sept. god. 1757.« — I napokon, četvrto, »Bogoljubnost molitvena na poštenje Pristine Troice jedinoga Boga, Blažene Divice Marie i svetih, s različitimih naučih i istomačenjem svetih običajih crkvenih«, Trnava 1766.

Sam, dakle, Kanižlič izričito veli da su ta djela nastajala polagano, da su prilično dugo — već više-manje dovršena — čekala na tiskanje. Imao je, prema tome, vremena za izradbu i cizeliranje. No to postupno izrađivanje i cizeliranje pokazuje i njihov sadržaj. »Utočište Blaženoj Divici Marii« inspirirano je Gospinim svetištem u Aljmašu, koje su vodili osječki isusovci. Kanižlič je pripadao osječkoj isusovačkoj zajednici razmjerno rano, i samo dvije godine, 1737-1739. Dakako, mogao je on dolaziti u Aljmaš na svećeničku pomoć i iz Petrovaradina, iz Pečuha, pa i iz Požege, no očito Osijek ima prednost. Uzmemo li još u obzir kako u »Utočištu« ima mjestimice dosta retorskoga, podosta pobudnih primjera u stilu onoga vremena, nameće nam se slutnja da su to djelomično također njegove propovijedi proštenjarima, malo prerađene za ovu knjigu. Dakle, baš kako je napisao u uvodnoj posveti »Utočišta«, kad ne može više usmeno propovijedati, piše knjige (tekst smo već naveli). Svojevrsno postupno

" T. MATIĆ, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, HAZU Zagreb, 1945, str. 45.

¹⁵ Usp. MATIĆ, *Pjesme A. Kanižlića* . . . Stari pisci 26, str. XXIX—XXXII.

« MATIĆ, nav. dj. (u bilj. 15), str. XXI—XXII.

izrađivanje i cizeliranje zahtijevala je i ona njegova namjera pri pisanju, koju razabiremo iz preporuke ovog načina štovanja Presvete Djevice: »Knjižice od Nje [Gospe] složene štiti i neumitnim [neumijućim] pripovijdati. [. . .] Zašto bo [jer] biti ne može, da po štienju knjižicah bogoljubnih ne prosvitli se pamet i srdce ne užeže na ljubav Božju i Divice Marie.«" Za takvu svrhu potrebni su u knjizi razni »slojevi«, i u »Utočištu« ih doista ima. A kako je do tih »slojeva« došlo u »Primogućim uzrocima«, djelomično sam kaže. Ta je knjiga, veli on sam, izišla na francuskom jeziku i prevedena je na njemački. Taj njemački prijevod preveo je Kanižlić i ujedno preradio, »nikoja [nekoja, to je akuzativ plurala srednjeg roda; latinizam, koji se nalazi i kod drugih hrvatskih pisaca onog vremena] [iz]ostavio razum mlogih nadvisujuća, namisto kojih mloga sam druga dodao, navlastito duhovne pripovisti — kako ostalim narodom, tako i našemu — vèle drage štiti i čuti«. Posljedica tog prerađivanja bila je »da ako bi tko i nimačku i ovu iliričku prostio, mogao bi reći da su sebi većma neprilične [neslične] nego li prilične«. I to je zaista tako, toliko da se dosad nije moglo sa sigurnošću ustanoviti koja je to knjiga bila osnovica tom Kanižličevu radu. Pisao je, dakle, baš u službi dušobrižnika: prisutan uz čovjeka iz puka, želeći dati mu sad ovo, sad ono, već kako duhovna potreba traži; a nije pisao — tada! — niti od čiste potrebe književnika umjetnika, niti teologa znanstvenika, iako su i te osobine na mnogo pojedinačnih mjesta došle do izražaja.

Kome su bili namijenjeni ti molitvenici? Molitvenik, ili bolje rečeno, knjiga za duhovno štivo »Primogući. . . uzroci« sa svojim latinskim citatima i s onom znamenitom uvodnom raspravom o hrvatskom književnom jeziku, punom dobrih zapažanja i ponosnog rodoljublja, očito nije bila namijenjena samo širokim slojevima, iako i na njih misli, kako sam kaže. No u »Utočištu« postupa Kanižlić drukčije: »Riči Svetoga Pisma i mudrogovorke Svetih Otacah nisam latinskim jezikom pisao, jerbo knjigu ovu nisam pisao za mudrie nego priprostie koji jezik latinski ne razume.«" No ipak, očito je pišući imao pred očima i one »mudrie«, jer to djelo, koje je opširan i svestran priručnik kršćanske pobožnosti, marijanski obojene, donosi molitve, pjesme, razmatranja, građu za duhovne razgovore, naputke za duhovni život, naputke za proštenjare, a sve pak, iako je puku uglavnom dostupno, ipak je ujedno na prilično visokoj razini teološke preciznosti i dubine, mjestimice upravo školski cizelirane, tako da je od svih Kanižličevih djela jedino »Kamen pravi smutnje velike« po opsegu veći i teološki više stručan nego što je »Utočište Blaženoj Divici Marii«. Pa i »Bogoljubnost molitvena« mogla je zadovoljiti i pučanina i intelektualca (spomenimo da je osim 1. izdanja tiskana još 1794., 1806., 1813., 1893. — koliko se znade).

• : Kanižlić je u povijesti hrvatske kulture najpoznatiji po svojim posmrtno izdanim djelima: »Sveta Rožalia, panormitanska divica«, Beč 1780. i

1^ *Utočište*, str. 239.

Uzroci, str. 3. nepaginiranog »Pridgovora«.

" *Utočište*, str. XXV.

»Kamen pravi smutnje velike«, Osijek 1780. Na ta djela i na neku pastoralnu crtu i u njima osvrnut ćemo se govoreći o Kanižliću kao teologu i i kao umjetniku.

Adam Alojzije Baričević (1756-1806.), učeni i ugledni svećenik zagrebačke biskupije, kaže u svom rukopisu »Sriptores S. J.«, da je Kanižlić napisao veoma opširan rječnik, koji je ostao u rukopisu (»scripsit vocabularium fusissimum, quod in manuscripto haeret«). To je sve što se zna o tom rječniku. Kad bismo imali taj rukopis, mora da bi bio veoma zanimljiv, jer je Kanižlić bio, kako veli isti Baričević, veoma zauzet za pomnu obradbu svog materinskog jezika (»linguae vernaculae excolendae studiosissimus«).[^] Franjevac Josip Jakošić, nešto mladi Kanižlićev suvremenik i zemljak (rođen u Požegi 1734.), također ističe ljepotu Kanižlićeva jezika; pisao je, veli, blistavo čistim hrvatskim jezikom (»nitida lingua Illyrica«); to je postigao time što se družio sa seljacima, i u razgovoru s njima tražio je podesne hrvatske izraze, a obraćao se baš seljacima zato što su oni poznavali samo svoj materinski jezik, pa ga nisu iskvarili utjecajem stranih jezika, a umjeli su sve, pa i veoma suptilne pojmove, izreći prikladnim izrazima.[^] Značajno je kako su — eto — suvremenici osjetili i ocijenili Kanižlićevu brigu za jezik. Jedna Kombolova rečenica, napisana 1945., pomoći će nam da osjetimo pastoralnu vrijednost Kanižlićeve brige za jezik: »No već u tim nabožnim knjigama [dakle ne tek u umjetničkom djelu, u »Svetoj Rožaliji«] ima nešto, što Kanižlića izdiže iznad naših suvremenih nabožnih pisaca, a to je njegov književni izraz i nastojanje oko čistoće i bogatstva jezika.«^{^^}

Pastoralne okolnosti u kojima je radio Kanižlić

Nećemo moći dobro uočiti i procijeniti lik i uspješnost Kanižlićeva dušobrižničkog rada, ako ne promotrimo okolnosti u kojima je radio. Te su okolnosti, naime, u mnogočemu svojevrstne i neponovljene.

Uočimo ovo dvoje: prvo, Kanižlić je živio i djelovao u Slavoniji, koja je započela svoju obnovu nakon turske vladavine. Drugo, njegov je rad bio ugrađen u zajednički rad Družbe Isusove u tadašnjoj Hrvatskoj, napose u rad požeških isusovaca.

Za turske vladavine bile su teške vjerske prilike katoličkog puka. Taj se zaključak nameće iz onoga što se čita »između redaka« dokumenata iz

[^] Navodi MATIĆ, *Pjesme A. Kanižlića* . . . Stari pisci 26, str. XXXVII.

^{^^} »Eam navavit operam in genuinis vocibus linguae illfricae condiscendis, ut rusticis commisceretur hosque de eis consuleret, apprime sciens, quod hi linguae soli intendere maternae et vulgati neque hane viciarent per adscitas, quas non didicissent, scirentque omnia minutissima propriis nominibus nuncupate* (JAKOŠIĆ, *Scriptores Interamniae*, Građa za oovijest književnosti hrvatske 2, JAZU, Zagreb 1899, str. 125, usp. 116). Usp. MATIĆ, *Pjesme A. Kanižlića*..., Stari pisci 26, str. XXXVII. MIHOVIL KOMBOL, *Poviest hrvatske književnosti do Narodnog Preporoda*, Zagreb 1945, str. 38.

onog vremena. A takva su svjedočanstva bolji vodič za upoznavanje stanja nego što su to turski zakonski propisi i pojedini primjeri korektnog postupka turskih vlasti. Evo nekoliko primjera!

Podmitljivost kadija bila je velika. Opisujući svoje putovanje u tursku Hrvatsku u 3. desetljeću 16. stoljeća, Kašić spominje kako je biskup Katić, vizitirajući valpovački kraj, zatražio sudsku zaštitu protiv luterana, koji su prisvojili jednu katoličku crkvu. Kadija ju je dosudio katolicima i zaprijetio se luteranima teškim novčanim kaznama, ako budu ubuduće smetali katolike. No biskupu Katiću i svećenicima koji su bili s njime poručio je po svom tumaču, poturčenom Francuzu, nek mu isplate 25 talira za tu presudu njima u prilog. Nadodao je da su mu novovjerci ponudili 50 talira, ako njima u prilog presudi. Kadijino obrazloženje: »Morao sam mnogo platiti, da me vladar postavi za suca.«²

Kolik je bio opseg protuzakonite samovolje pojedinih siledžija, dade se razabrati npr. iz ovih podataka. Kad je spomenuti biskup Katić mogao u Gospinoj crkvi kraj Nijemaca služiti svečanu pontifikalnu svetu Misu bez ikakve smetnje, bilo je to na veliko čudo svlh.³ Sam Kašić je nekom zgodom morao prekinuti Ispovijedanje i skakati kroz prozor.⁴ Zbog nesigurnosti, kako piše vizitator Slavonije Petar Nikolić 1660., ni po župama, pa čak ni po samostanskim crkvama ne čuva se Presveti Oltarski Sakramentat.⁵

Pa i sam zakon bio je tvrd, zabranjivao je popravljjanje bilo čega što je pripadalo crkvi ili samostanu bez posebnog dopuštenja, koje je bilo teško dobiti. Posljedica je toga bila da su ubrzo mnoge od tih zgrada došle u ruševno stanje. Kao primjer tvrdoće toga zakona navodi Smičiklas, uz ostalo, ovu molbu franjevac na Visovcu g. 1629: »Čestiti i prema siromasima milostivi naš sultane! Mi smo prah Vaših nogu, prostiremo svoje lice po zemlji I molimo slijedeće: od davnih vremena, to jest još u vrijeme osvojenja, obstojala je naša kuhinja, soba i peć, hambar u kuli i kraj puta čenifa [zahod]; od dugo vremena sasvim su propali i opali. Zato molimo za dozvolu, da bi mogli po starom sustavu popraviti rečena mjesta. Naš čestiti care, sve je po starinsku, samo čenifa bit će na novo. Naredba i zapovijed ostaje Vašem carskom veličanstvu.«⁶ Možda su mje-

2' MIROSLAV VANINO, *Autobiografija Bartola Kašica*, JAZU 1940 (Pretiskano iz Građe za povijest književnosti 15), str. 99–100; vidi i str. 101; usp. KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ, *Izvešće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija o prilikama katoličkog naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni god. 1623. i 1624.* Starine 39, JAZU 1937, str. 39, num. 23.

" » [...] sine ulio malo occursu Turcico ex Nimptio proximo castello; [...] non sine omnium magna admiratione omnia sacra tranquilla pace confecta sunt« (VANINO, *Autobiografija B. Kašica*, str. 91).

" Nav. dj., str. 77.

28 JOSIP BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*, Zagreb (Kršćanska sadašnjost) 1970, str. 181; TADIJA SMIČIKLAS, *Dvjestagodišnjica oslobođenja Slavonije*, Djela JAZU XI, 1 Zagreb 1891, str. 68.

" SMIČIKLAS, nav. dj., str. 66; njegov izvor: Zbirka Zlatovićeva među rukopisima JAZU.

sne turske vlasti naslućivale da će se uz preinaku »ćenife« preinačiti onako kao usput i neopazice još i štogod drugo. No ipak slučaj je zanimljiv.[^]

Kad su takvim neprilikama za rad svećenicima bile vezane ruke, jasno je da je moralo dolaziti do napuštanja katolicizma, i to ne samo prelazima na tada privilegiranu vjeru, na islam, nego i na nove sekte, pretežno iz 16. stoljeća. Apostolski vizitator Masarecchi kaže da u Podravini valpovačkog kraja ima oko 50 kalvinskih sela, svako selo sa 70 ili 80 obitelji.[^] I još nešto prije Kašić, govoreći o tome kraju, svaki <šas spominje arljance[^], kalvine, luterane. Još je gore, kaže, sjeverno od Drave, osobito prema Budimu, gdje ima još samo malo katolika.[^] Turci su, naime, »prema pravoslavnim i protestantskim kršćanima (kalvinima i luteranima) bili ne samo blaži nego su ih koji put i podupirali na štetu katolika. Razlog je tome taj, što je katolički vrhovni vjerski poglavar papa zajedno s katoličkim vladarima neprestano snovao o tome kako bi se katolici, pa i ostali kršćani u srednjoj Evropi i na Balkanu, oslobodili turskog gospodstva«. »Bezobzirni i nasilni kalvinski i arijanski propovjednici otimali su katolicima crkve i tužakali ih turskim vlastima kao tobožnje uhode Bečkog dvora.

Iz tih su i takvih pastoralnih prilika slijedile dvije posljedice, koje su morale Crkvi škoditi još i onda kada turska vlast prođe. Prva je posljedica u tom što se u takvim prilikama nisu mogli provesti u cijelosti dekreti Tridentinskog sabora o školovanju i disciplini klera." Druga je posljedica bila teško vjersko neznanje koje je vladalo ne samo u vrijeme turske vladavine, nego još i dugo poslije toga.

Kad je pod konac velikog rata za oslobođenje princ Eugen Savojski povukao iz Bosne velik dio katoličkog pučanstva u Slavoniju, a muslimani se iz Slavonije iselili u istočnu i srednju Bosnu kao nekom nedogovorenom izmjenom stanovništva*, Slavonija je postala i za dušobrižnika — ne samo za zemljoradnika — dobra i obradiva zemlja, koja samo čeka radnike i koja će ih razveseliti, već prema uloženu radu, velikim urodom.

Ipak slavonske pastoralne prilike nisu bile nipošto samo ružičaste. Socijalne prilike Slavonije 18. stoljeća bile su veoma teške. Bilo je mnogo krivnje i na vojnoj, i na civilnoj vlasti, tako da je dolazilo do seljačkih bu-

2« Usp. VANINO, *Autobiografija B. Kašica*, str. 45, 53, 75, 79...; BUTURAC, *Katolička Crkva u Slavoniji za turskog vladanja*, str. 180.

2" DRAGANOVIĆ, *Izješće* . . . (v. bilj. 23) str. 38—39.

=0 BUTURAC, nav. dj. (v. bilj. 26), str. 197: nije jasno tko su ti »arijanci«. — IVAN DUJČEV misli da su to ostaci bogumilskog dualizma ili antitrinitarizma. O tom piše u: *Literatur und Kunst gegen "Ariana haeresis"*. Slovo 25—26, Zagreb (Staroslavenski institut) 1976, str. 203—210, napose 207 i 210.

»Una infinita multitudine di Eretici, et poco numero di Catolici« (DRAGANOVIĆ, *Izješće* . . . str. 37; usp. i dalje).

'2 BUTURAC, nav. dj., str. 188, 197.

'»3 Usp. DRAGANOVIĆ, *Izješće*..., str. 41, n. 27. O spremanju budućih svećenika u tadanjoj turskoj Slavoniji v. BUTURAC, nav. dj., str. 165—169.

" BUTURAC, nav. dj., str. 206—207.

na, pa i do bijega na tursko područje." Crkvene prilike također nisu bile dovoljno sređene, sređivale su se sporo i više puta nelijepo.[^]

Pa i narod nije dovoljno shvaćao važnost novog pastoralnog rada, napose pouke u kršćanskom nauku. »Ja toga pod sidu glavu ne naučih; što sam naučio, naučio sam; više ne mogu«, govorili su neki, kako piše Kanižlić.[^] Na nepokretnost puka u vjerskim stvarima tuži se i u ovoj pjesmi u čast sv. Ivana Franje Regisa (1597—1640.), velikog pučkog misionara u pretežno južnoj Francuskoj, no Kanižlić i tu — kao i inače često — ne govori o zavičajju osobe kojoj je upravljena pjesma, nego o svom zavičajju: »Zalio si uzdišući gorko, da puk seljanski gine u vik, neznajući pravo nauk krstjanski. Da za marše koje pase većma neg za dičicu, većma pomnji nego za se i za svoju dušicu.«[^] Još prije, u »Utočište Blaženoj Divici Marii« preporučuje, kao jedan od načina štovanja Presvete Djevice, da se čitaju knjige o Njoj napisane i da se to drugima pripovijeda. Da bi više preporučio taj način kršćanskog života, pripovijeda primjer o blaženoj Oringi, kojoj sama Blažena Djevica »i knjigu dade, i pamet da nauči štiti«, pa nastavlja plastično o tadašnjim slavonskim prilikama: »Što će ovde reći, kad uzštiu događaj ovi, nerazložiti oni učeće štiti dičice progonitelji, mrskim okom na knjige njihove gledajući i pitajući sad ovo, sad ono: Što će ti knjige? Motika je za te, sikira, plug, preslica, vreteno, igla i ostala [množina, prema latinskom, a ne, kako bismo danas rekli, u jednini: »ostalo«], a nisu knjige! Srićna doisto blažena Oringa, da u ono doba ne živiše sadanji knjigozlobci! Jer bi i njoj, more biti, rekli, kao no su i sada običajni reći: Vrle mi književnice! Aj, aj! Da li ti uzmeš patrice u šake, pak se moliš Bogu kako znadeš, a te knjige s tobom ne privlačiš.« I sad Kanižlić nastavlja onako spontano i familijarno: »O budalastih rićih! O praznih brez mozga tikvetinah! Zašto bo [jer] biti ne može, da po štienju knjižicah bogoljubnih ne prosvitli se pamet i srdce ne užeže na ljubav Božju i Dvice Marie.«[^]

O drugoj okolnosti značajnoj za Kanižlićev dušobrižnički rad i utjecaj, da je on, naime, bio ugrađen u zajednički rad Družbe Isusove u tadašnjoj Hrvatskoj, napose u rad požeških isusovaca, govorit ćemo potkraj ove radnje.

Usp. JULIJE KEMPF, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozii za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije*, Požega 1910, str. 194. i dalje, 527; TOMO MATIĆ, *Isusovačke škole u Požegi*, Vrela i prinosi 5, Sarajevo 1935, str. 4, 7; JOSIP BUTURAC, *Požeški isusovci i kutjevačko vlastelinstvo*, otisak iz »Hrvatska prošlost«, svezak 2—3, Zagreb 1942, str. 27; TOMO MATIĆ, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, HAZU 1945, str. 22. i dalje; BUTURAC, *Katolička Crkva u Slavoniji* (v. bilj. 26), str. 200. i dalje (no pretežno samo o vremenu velikog rata za oslobođenje 1683—1699.); MIHOVIL KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti* (v. bilj. 22), str. 358.

Usp. BUTURAC, *Povijest Crkve u Slavoniji*, npr. str. 118. i dalje, 175. i dalje, 198. " *Bogoslovica*, 5. izd. 1773, »Pridgovor« (nepaginiran) pri početku.

[^] *Bogoslovica*, 5. izd. 1773, str. 235; MATIĆ, *Pjesme Antuna Kanižlića...* Stari pisci 26, str. 39, 4. kitica.

[^] *Utočište*, str. 239.

Kanižlić kao dušobrižnik

»Zelus pater catecheta«, »veteranus zelator divinae gloriae« — tako govori o Kanižliću kućna »Historia« požeških isusovaca* Prvi je naziv o mladom, 35-godišnjem Kanižliću, koji je tada bio tek u 7. godini svećeništva, a drugi je naziv o 60-godišnjaku i već ponešto boležljivu, ali uvijek revnu svećeniku. Tim dvjema isusovačkim ocjenama dodajmo i ovu franjevačku: »Službu pučkog propovjednika i katehete školske mladeži vršio je mnogo godina veoma, veoma revno« (»Concionatoris ad populum et Catechetarum ad studiosam juventutem pluribus annis officio quam zelosissime functus«).¹ Te su izreke pohvalile Kanižlićevu osobnu, subjektivnu, zauzetost za svećenički rad; ujedno su uključivo izrekle i njegovu objektivnu doraslost tome radu. Promotrimo neke od Kanižlićevih osobina, zbog kojih je mogao biti onaj tako uspješan dušobrižnik!

Dušobrižnik mora, ponajprije, doživjeti — koliko Je to već darom Božje milosti čovjeku moguće — Boga, Krista, Crkvu, cjelovitost čovjekova života, koja nije omeđena međašima kolijevke i groba. Kanižlićeva spontanost i prirodnost, koja se uspješno probija i kroz obruče barokne mode, a pogotovu ondje gdje je bio slobodan od baroka — tu je spontanost i prirodnost Peić krasno izložio — nenametljivo i uvjerljivo pokazuje nam Kanižlića u svim njegovim djelima kao iskreno i duboko pobožna čovjeka. To je u skladu s onim kako ga je okolica doživjela.

Nadalje, dušobrižnik mora voljeti svoj narod: s njime živjeti, s njime suosjećati, no ne da se s njime nivelira pa i u onome što je prijekorno, nego da u Kristovo ime izvrši zadaću koju mu Krist povjerava preko Crkve za taj njegov narod.

Jedan od elemenata te ljubavi prema narodu jest doživljavanje naroda kao jedinstvene cjeline. Imamo lijepo svjedočanstvo Kanižlića samoga o sebi i o toj njegovoj ljubavi prema vlastitom narodu, a pod vidikom ljubavi prema jeziku. Temeljita studija Josipa Vončine u toj stvari donosi mnogo novog svjetla, ispravlja neke pogreške — pa i inače velikog Maretića — i potvrđuje izlaganja npr. Fanceva i Matica.

Proučavajući jezik i proučavajući povijest Focijeva raskola, Kanižlić osjeća ono izvjesno jedinstvo slavenskih naroda: donosi što je našao u »rosnjačkih knjigah«²; kad istražuje i kad iznosi koliko su vremena slavenski nekatolički narodi živjeli izvan zahvata Focijeva utjecaja, osjeća se neka srdačnost, neka ljubav, koju on osjeća za te narode.*¹

*» Oba teksta donosi i MATIĆ, *Pjesme Ant. Kanižlića* . . . Stari pisci 26, str. XVIII i XXXI.

JOSIP JAKOŠIĆ, *Scriptores Interamniae*. Građa za povijest književnosti hrvatske 2, JAZU 1899, str. 124—125.

••[^] *Kamen pravi smutnje velike*, str. 471.

*[^] *Kamen*, str. 469; *Primogući i srdce nadvladajući uzroci [...] za ljubiti Gospodina* /sa[^]rjiŋl, »Pridgovor«; MATIĆ, *Pjesme Ant. Kanižlića*... Stari pisci 26, str. XXXVI.

No uza sve to Kanižlić ne žrtvuje slavenskoj uzajamnosti hrvatsku samobitnost. »Naš jezik ilirički, slovinski, slavonski«, tj. hrvatski^{**} nije isto što i »jezik racki«. Tim jezikom govore oni koji se naseliše »posli protirana Turana [. . .] u Slavoniu, a navlastito u Srim«. »Ne donesoše oni u svojih oprtačah slavonski slavni jezik, nego ga ovdje najdoše, budući da su i pod vladanjem čalme ne samo krstjani u Slavonii slavonski govorili, nego i ista turska čeljad.«^{*} Kontekst pokazuje da to nije bilo tek Kanižličevo kabinetsko promišljanje, nego isječak iz života, i to mučan, jer se pri tom osjećala neka poruga, a ta je opet izazivala odgovarajuću reakciju — sve u širokim slojevima naroda — pri čemu Kanižlić potiče nek se s time prestane i neka prevlada kršćanska savjest i zdrav razum.

Taj »slavonski slavni jezik« nije bio tek onaj regionalni govor slavonskog kraja, nego standardni hrvatski jezik, formiran upravo sredinom 18. stoljeća (Dalibor Brozović), i već toliko zrio da u njemu može živjeti želja da se uspne do vrhunca izražajnosti jezika. Ta želja standardnog hrvatskog jezika progovorila je upravo kroz Kanižlića: »Najposli prignu me želja prinaučnoga Dubrovčanina Ignatia Giorgi [Đorđić, Đurđević], opata melitenskoga: O da bi, piše on [Kanižličeva bilješka: Psalmorum Illyrica Metaphrasis p. V.], naši ljudi moje stope slidili; da, domorodnim govorenjem visoke nauke i znanja tomačeći, iliričkom jeziku u mudroskupštinu [akademiju] vrata otvore.«^{**}

Graditelji toga standardnog hrvatskog jezika imali su kao neki zajednički instinkt za to jedinstvo. Ujedinjuju se komponente hrvatskog sjevera, kajkavskog i štokavskog, i hrvatskog juga, čakavskog i štokavskog, dubrovačkog. Vončina donosi upravo bezbroj tragova toga ujedinjivanja u Kanižličevu jeziku, a na temelju do tada izišlih lingvističkih pomagala (Vrančić 1595. i 1605., Kašić 1604., Mikalja 1649-1651., Habdellé 1670., Della Bella 1728., Belostenec 1740., Sušnik-Jambrošić 1742.). Oslanjanje Slavonije na Bosnu izložio je prof. Matić nadograđujući na radove prof. Fanceva^{*} — osim toga prof. Vončina iznosi indicije o tom i kod Kanižlića^{**} — a oslanjanje Bosne na Dalmaciju prikazao je prof. Štefančić.^{*}

Kanižlić je, nadalje, napipavao žilu duha hrvatskog standardnog jezika u neposrednom surađivanju sa seljacima, onima, koji osim svog materinskog jezika nisu drugoga znali, i baš su zato mislili i govorili samo

^{**} JOSIP VONČINA, *Jezič Antuna Kanižlića*, Rad JAZU, 1975, paragraf 11, str. 15–19, paragraf 140, str. 122.

^{*} *Primogući... uzroci, nepaginirani predgovor* (njegova 7. str.); MATIĆ, *Pjesme Ant. Kanižlića...* Stari pisci 26, str. XXVI; VONČINA, nav. dj. (u bilj. 44), str. 20. *Kamen*, str. 176.

^{**} MATIĆ, *Pjesme A. Kanižlića ...* Stari pisci 26, str. XXXVII–XXXVIII.

^{**} VONČINA, nav. dj. (v. bilj. 44), npr. str. 47. bilj. 75; str. 74–75; str. 124, Mikaljinu preferiranje str. 141, bilj. 3.

« VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ, *Bellarmino-Komulovićev Kršćanski nauk*, Vrela i prinosi 8, Sarajevo 1938, str. 1–50, napose str. 31. — VJ. ŠTEFANIĆ, *Jakov Ledesma i njegov »Nauk krstianski« H83*, Sarajevo (Vrela i prinosi, posebno izdanje, br. 2) 1938, str. IX i dalje. — I naročito: VJ. ŠTEFANIĆ, *Mali kršćanski nauk J. Ledesme u hrvatskom prijevodu od g. 1578*, Vrela i prinosi 11, Sarajevo 1940, str. 68. i dalje.

svojim jezikom. O tom smo već govorili iznoseći vijesti o njegovu izgubljenom opširnom rječniku, vocabularium fusissimum. Doista, šteta što je taj rječnik izgubljen. Napisao ga je čovjek koji je bio genijalan u obradbi jezika, koji je — s mnogo ljubavi — nosio u sebi istodobno i živu jezičnu tradiciju i sadašnjost.

Unutar okvira te samobitne hrvatske cjelovitosti Kanižlić živo doživljava i svoju Slavoniju. Njegov pjesnički krajolik, raslinstvo, životinjski svijet — sve je to kod njega slavonsko. Pogotovo ljudi. Njegov humor je slavonski humor, i — baš po čudi Slavonca — probio je i u ozbiljne, i u pobožne Kanižličeve stihove, u kojima je »slavonski seljak [. . .] osjetio tempo okretanja svoga seoskog kola [. . .]. Tajna Kanižličeve literarne originalnosti jest u tome, što je taj veliki, ozbiljni, teološki naučenjak, ostao u svojoj duši još veći veseli, slavonski seljak«, veli Peić.⁵ To je ujedno jedna od važnih komponenata Kanižličeva pastoralnog zauzimanja i uspjeha.

Kanižlić je imao osjećaja za pravične odnose u društvu i za poštivanje osobe, bez obzira na rod i stalež. A živio je u 18. stoljeću! »Ima ji[h] koji u ime Gospe u crkvi ili komu ubogu štogod udile, ali sirotam i udovicam nepravo čine, težakom ne plaćaju, i nepravednie prodaju.«⁵ »Nejma cine prid očima Božiiim — kaono prid očima svita — gospostvo i bogastvo, nego bogoljubnost, čistoćja i svetinja.«⁶

Dobar dušobrižnik mora provoditi pravu mjeru u afektima. Premda je Kanižlić na veoma mnogo mjesta pod snažnim utjecajem baroka, ipak je pazio da — govoreći o grijehu, kajanju, dobrim djelima . . . — ne povrijedi potrebnu ravnotežu i sklad. Zaista, treba razlikovati njegove barokne obrade svetih pokornika i njegove konkretne savjete za kakvu-takvu pokorničku praksu njegovih čitatelja. A oni barokni superlativi i augmentativi trebali su, valjda, poslužiti ne bi li se tko ipak zamislio nad onim što čita, što bi inače — bez tih snažnih reflektora — ostalo premalo zamjetljivo. Iz njegovih konkretnih savjeta jasno se razabire kako on više nego pokoru tijela (tzv. vanjsku pokoru) cijeni usluge bližnjemu, molitvu i diskretnu vlast savjesti nad instinktom i ambicijom pa i ondje, gdje, doduše, nema grijeha, ali ipak takvom vlašću čovjek postaje slobodniji i sposobniji da ljubi Boga i bližnjega (tzv. nutarnja pokora). Od vanjske pokore preporučuje npr. post u srijedu⁵, dulje klečanje ili kakve manje zamjetljive pokore, ili »nastoj na poštenje Divice danas tebe istoga nadvladati i ustegnuti od one stvari, na koju te želja poteže: na priliku od pogleda, govorenja.«⁶*

5» MATKO PEIĆ, *Barok i rokoko u djelima Antuna Kanižlića*, Rad 365, JAZU (1972), str. 130; cf. 98–104. et passim.

⁶ *Utočište*, str. 84.

53 *Utočište*, str. 303; usp. str. 89, 397. itd.

5' Subotom je tada i onako bio nemrs, a post subotom iz pobožnosti, npr. pred nedjeljnu svetu Pričest, bio je nešto sasvim redovi'o (usp. *Mlika*, str. 111, 113. sa 76–77.; *Bogoslovica*, str. 104).

" *Utočište*, 412–413, usp. 399. Umjeren je i u »Bogoljubnost molitvena«, tek gdje-koju točku mi danas ne bismo prihvatili (str. 45, 290.).

Prof. PEIĆ izričito se ogradio od želje, da bi se upustio u obradu Kanižličeve

Lijepu razboritost dobra dušobrižnika pokazuju i ovi tekstovi: »Ako se razboliš ti ili tko od tvojih, ne ostavivši likariju tlesnu, naravnu, uteći se i zazovi Ime Marie, da likarie naravne kripostnie budu.«¹ U katekizmu pita »meštar« učenika: »Imaju li trave i korenja koju kripost za izličiti? Učenik: Imaju, i slobodno se je š njima služiti, ne mišajući čarke.«²* U kontekstu jasno tumači u čemu jest praznovjerje, a u čemu nije.

Zanimljiv je Kanižličev naputak o oporuci. Odraz je to i onih prilika u kojima je živio, i njegove plemenite duše: »Testamenat iliti oporuka — to jest najposlidnja volja — ima biti svakoga krstjanina, da dušu pridade u ruke Božje, da tilo zemlji ostavi, a dobra i imanstva, ako ima koja, da naredi i razdili s razlogom, po duši i pravdi, spomenuvši se također od milosrđa i ljubavi krstjanske. Bolesnik s razlogom će testamenat učiniti, ako svaka [akuzativ množine srednjeg roda; danas kažemo u iednini: sve] očitio [jasno, nedvojbeno] naredi, da se ne budu posli pravdala dica među sobom ali [ili] s drugima [. . .] Učiniti će testamenat po duši i pravdi, ako svakomu ostavi po zakonu i običaju, negledajući na to da mu je tko milii i dražji, ili da mu se zamirio [. . .]. Ima se također spomenuti, koliko je moguć, od milosrđa i ljubavi krstjanske: to jest, od svoje duše, ostavivši za Mise, na crkvu, bratinstvo, lemozinu sirotam. [. . .] Nikoiji, prem da bi mogli, od sirotah ništa ne spominju se, da bogatie sinove ostave. Kojim sveti Augustin ovako govori: 'Velika je krivica da potribuje Gospodin tvoj, to jest Isukrst u ubozih, a da ima od kud bluditi u raskošju sin tvoj.' [. . .] Ovdj valja biliti, da ne bi Bogu ugodno bilo, ako tko, bu-

ličnosti (nav. dj. [v. bilj. 50], str. 6.). No, dakako, tu i tamo nije mogao ne dotaci se te teme. Šteta što nije imao dobrog vodiča u duhovnost svetog Ignacija Loyolskog. Kao »Principium et fundamentura« svojih Duhovnih vježbi iznosi Ignacije ovaj glasovit naputak: »Čovjek je stvoren da Gospodina Boga svoga hvali, da ga štuje, da mu služi i da tako spasi svoju dušu, a ostale stvari na zemlji stvorene su radi čovjeka, da mu budu od pomoći da postigne svrhu za koju je stvoren. Odatle slijedi da se čovjek smije njima poslužiti toliko koliko ga podupiru u njegovu određenju, a toliko da ih se otrese koliko ga u tom priječe« (*Exercitia spiritualia*, Duhovne vježbe, prev. I. Kujundžić, Zagreb 1971, str. 21, broj 23). A to čovjekovo određenje, to je — za Ignacija, te, dosljedno, i za Kanižlića — nebo u kršćanskom smislu, a ne onaj neke vrsti trans (ili što li?) već na ovoj zemlji. Imamo li, dakle, na umu tu Ignacijevu — i Kanižličevu! — stazu duhovnog života, neće nam biti potrebno razlikovati »mladog«, baroknog, tmurnog, ukočenog Kanižlića i »starog«, rokokoovskog, životnog, veselog. On je otvoren i veseljak od mladosti radujući se svijetu, tom Božjem daru, i služeći se njim sve dok mu ovaj ili onaj način upotrebe stvorova ne bi postao smetnjom za zahtjeve ili savjete savjesti. Kanižlić je bio mlad, sasvim mlad, imao je 23 godine i bio je 5 godina pred svećeničkim ređenjem, kad je kao »magister« izveo sa svojim razredom dramu »Exilium Melancholiae ex Utopia«. U priređivanju takvih drama đački »magister« odabirao je dramu za prikazivanje, a često ju je također sam sastavljao (usp. MATIĆ, *Pjesme . . . Stari pisci 26*, str. XVIII). Također, gotovo u isto vrijeme Kanižlić tiska i onu barokno oštru pjesmu o pokori sv. Alojzija (u *Primogući... uzroci*, Zagreb 1760), i one blage savjete o pretežno duhovnoj pokori (u *Utočište*, Miete 1759.). U svjetlu te Ignacijeve duhovne škole — ali autentično shvaćene! — i »Sveta Rožalia« posve je jedinstven spjev. Ne treba tu gledati neko protivljenje radosti i pokore, nego samo hijerarhiju vrijednosti.

¹ *Utočište*, str. 812.

² *Mlko*, str. 76; usp. *Bogoslovica*, str. 107.

dući da je dužan dići providiti, ostavivši i na crkvu mlogo, ostavio bi dičicu svoju s udovicom, s dugovih naprtćenu, koje ona, s gladnom i golom dicom, ne bi isplatiti mogla. *Pričia jest dužnost nego bogoljubnost.*«[^] Ta zadnja rečenica oduševila je prof. Fanceva.*

Kanižlić i znanstvena teologija

a) Pisac »Kamena«

»Kamen pravi smutnje velike« znanstveno je djelo, pisano s izričitim namjerama znanstvenog izlaganja i raspravljanja o kontroverznom točkama — povijesnim i teološkim — između Rima i Carigrada. Povod mu je knjiga episkopa Ilije Miniatis (**MjviaTVje**), pod naslovom »Petra skandaloy« (Kamen spoticanja). Prvo izdanje u Leipzigu 1718, a s latinskim prijevodom u Breslauu 1752."

Na prvi je pogled jasno da je Kanižlić morao pisati svoj »Kamen« odulji niz godina. Djelo ima 907 stranica. Pisano je znanstveno, sa znanstvenom dokumentacijom. Građa koju je trebalo obraditi golema je. Kanižlić se morao djelomično tek uživljavati u tu građu i morao je izrađivati hrvatsku terminologiju na temelju već djelomično postojeće hrvatske teološke terminologije i iz razgovora sa seljacima. Osim toga, bio je već u podmakloj dobi, pa ga je i to zadržavalo više nego je valjda i sam očekivao: »Dovršujem vele kasno, kako i sam ispovidam. Ali tko je tomu kriv? Krivo je — ako li se još reći može da je krivo, jerbo je veće vele staro i zato mlohavo i ne bržje od noguh moih — pero moje.«* Završavajući poglavlje o padu Carigrada, napisao je da Grci podnose tursko ropstvo već 318 godina." Znači, Kanižlić je to poglavlje pisao 1771. (godina pada Carigrada 1453 + 318 = 1771). No tekst na str. 896. »Kamena« ne može biri Kanižlićev: »[...] više nego trista dvadeset i sedam godinah cvilite i uzdišete«, jer 1453 + 327 = 1780, a to je već godina izdanja »Kamena«, tri godine nakon Kanižlićeve smrti. Pa i stil zadnjih 10 do 15 stranica »Kamena« nekako je drukčiji. Je li to obradio izvršitelj Kanižlićeve oporuke i izdavač »Kamena«, o. Đuro Barjaktari"?

Premda je, dakle, Kanižlić pisao svoj »Kamen pravi« davno nakon toga što je završio svoj studij i studentski život, premda — prema tadašnjim isusovačkim izvještajima o rasporedu poslova, tzv. »katalozima« —

" *Bogoljubnost molitvena*, str. 485—486.

FANCEV, *Isusovci i slavonska knjiga XVIII. stoljeća*, Jgsl. njiva VI, 2, Zagreb 1922, str. 380.

" MATIĆ, *Pjesme A. Kanižlića . . .*, Stari pisci 26, str. XXXV.

eo *Kamen*, str. 889—90.

«' *Kamen*, str. 831.

«2 *Kamen*, str. 896, br. 92.

O Kanižlićevoj oporuci i o Barjaktarijevu sudioništvu pri tiskanju »Kamena« v. MATIĆ, *Pjesme A. Kanižlića...*, Stari pisci 26, str. XXXV i XXXVI; VANINO, *Biografski podaci...* (v. bilj. 4), Vrela i prinosi 4, str. 92.

Kanižlić nije nikad predavao dogmatsku teologiju na kojem višem teološkom učilištu, ipak u tom djelu suverenom lakoćom i vrhunskom školskom preciznošću vlada onim zbilja teškim materijalom, kojim se pozabavila ona suptilna spekulacija, nadovezana na Focijevo naučavanje, napose 0 izlaženju Duha Svetoga. U tim je izlaganjima divan: zna izložiti srž rasprave; zna naći izvrsne hrvatske izraze.

U tumačenjima slijedi uglavnom tumačenja svetog Tome Akvinskog.

U obradi drži se vremenskog slijeda. Počinje od patrijarha svetog Ignacija, pa njegova svrgnuća i dolaska Focija na patrijaršijsku stolicu, te dalje kroz povijest do Firentinskog sabora i unije, do Marka Eugenika, do pada Carigrada s kratkim pregledom stanja nakon pada Carigrada. Uz svako razdoblje obrađuje pitanja koja su se tada pokretala, povijesna i teološka.

Taj je rad obrađen prilično osobno, ne na način nekog ekscerptiranja — makar tu riječ »ekscerptiranje« uzeli u njezinu pozitivnu značenju — kako se razabire, npr.. Iz činjenice da se za neke tekstove obratio nekome, ne kaže komu, koji mora da je imao širok pristup izvorima"; ili kad obrađuje svoju problematiku kod slavenskih naroda, napose kod Rusa, preporučuje 8 autora", spominje kako se zanimao za »Moskove« još prije nego se upustio u ove kontroverzije**, kako ga je zanimalo značenje riječi »car« i što o tom »nahodi« »u rosnjačkim knjigah«.*' Na Kanižlićevu je, dakle, radu jak pečat osobnog i istraživačkog.

Povijesna znanost razmjerno brzo mijenja svoje tvrdnje na temelju novih istraživanja. I zato — za informaciju o povijesti Crkve — nećemo se služiti djelima o povijesti Crkve, koja su nastala pred 200 godina. U tom smislu Kanižlićev »Kamen«, baš kao ni drugi prikazi crkvene povijesti iz onog vremena, nije nama danas zanimljiv. No jest zanimljiv pod vidikom načina kako Kanižlić pristupa ljudima i događajima. Njegovi pokušaji da ljude prikaže dobrima i plemenitima, idu veoma daleko. O Latinskom Istočnom carstvu govori samo lijepo; no isto tako upravo s nekim divljenjem, priznanjem — da ne rekнем i simpatijom — prikazuje »vrsnog viteza Aleksiu Strategopula**«, koji je Latinima preoteo Carigrad. O Ivanu VIII. Paleologu ima samo lijepe riječi, iako jedan dio — doista, samo jedan dio! — novijih povjesničara ima o njemu ponešto složen sud. I tako dalje.

No ima Kanižlić i tvrdih mjesta. Ipak tu treba razlikovati dvoje: tekstove koji su doista tvrdi i tekstove koji su posljedica Kanižlićeve sklonosti humoru. Doista, ne uzmemo li u obzir tu njegovu sklonost šali, karikaturi, igri riječima, napose deminutivima — a tu je Kanižlićevu vedru

»[...] niti nađe onaj, komu sam ja pisao da gleda kako pisa Focio Papi, da znadem odgovoriti« (*Kamen*, str. 16).

Kamen, str. 471. (tiskarskom pogreškom tiskana kao 469) br. 35.

" »Hotiućemu staviti se u ovi od odgovaranja posao, budući prije [!] od Moskovah žtio [...]« (*Kamen*, str. 469, broj 33).

" *Kamen*, str. 471. (tiskarskom pogreškom tiskana kao 469), broj 35.

Kamen, str. 603.

crtu u *čitavom* njegovu opusu krasno uočio i prikazao Peić" — krivo ćemo ga shvatiti. Tako, na primjer, šala je i predah, šala koja je došla mjesto kritike i oštre osude, kad o anonimnom sastavljaču neke neozbiljne i neukusne priče o navodnom papi Jermonu i otpadu Rima od prave vjere Kristove kaže na početku prikaza i ozbiljnog osvrta da je taj nepoznati sastavljač »dugoušina«, a na kraju da je »magarčetina«.™

Predah je — zaokretom prema šali u stilu rokokoja — kad u već prilično tmurnom kontekstu ubacuje karikaturu i igru deminutivima; pa i nju, da ne bi ubola, pripisuje drugima: »Nikoi Latini štijući ovo isipanje [dosta grubo o papi Nikoli I.], nemogući podniti toliku nedostojnost pera Meniatova, razjидjeni tuže se: 'Nuto, što jedno Grče, jedan čovičac, jedan episkopac suproti Papi imenom i dilih velikomu, od tolikih Otacah mlogostrukom falom nakičenu, koga da Crkva rimska za sveta drži i štujе, Meniata znade. Nuto što brezobrazno piše! Što »piše«? Ne piše, jerbo se ne služi perom, nego toljagom, i š njome tuče po glavi [. . .]'«^

No nije više šala ono što iza toga slijedi: »Da je ova Meniatova pogrda neuljudna i nepravedna, mogu slobodno reći.«^ To je reakcija na uvredu. Kanižlić je bio izazvan: »Budući pak Meniata usudio se [. . .] dopušteno će i Latinom biti [. . .]«. Ipak pazi na pravednost i prema Meniati i prema Fociju: »Znadem da su nikoji Focia skopcem nazvali, ali jerbo nepodobno i ludo, zato ništa nekti[h] spomenuti.«''' No iz obzira prema Meniati, koji o tom sasvim ozbiljno piše — imao je, valjda, razloga da to smatra potrebnim (o tēpora, o mores!) — Kanižlić u nastavku te rečenice donosi pregled iznesenih mišljenja. Tvrd je kad piše o Focijevoj smrti." Tvrdja je i »nadgrobnica« što ju je sastavio za nepoznat Focijev grob, iako je začinjena već u samoj zamisli, a osobito na svršetku, makar i crnim humorom."

Obrađujući razloge zašto se nesjedinjeni drže daleko od jedinstva s papom, spominje i to da se »puk boji anatema iliti prokletstva« kojim bi ga nesjedinjeni crkvenjaci mogli udariti, a onda bi slijedile teške posljedice, možda i njegova smrt, možda i povukodlačenje." No Kanižlić ne reagira po pravilu »oko za oko, zub za zub«, samo upozorava vjernike, da se ne moraju bojati takve anateme, »bila ona pravo čudo Božje ili čarka djavaoska.«.* Ipak je jednom — ali u sasvim drugačijem značenju —

" »Taj veliki, ozbiljni teološki naučenjak, ostao je u svojoj duši još veći veseli slavonski seljak« (PEIĆ, *Barok i rokoko* . . . Rad 365, JAZU (1972), str. 130), on će se »na čas preobraziti u slavonskog seljačkog vragoljana pa i komedijanta u plemenitom smislu riječi« (nav. dj., str. 129; usp. str. 107, 123).

» *Kamen*, str. 227, 228; usp. PEIĆ, nav. dj., str. 123 i 125.

" *Kamen*, str. 79–80. Usp. PEIĆ, nav. dj., str. 107, 123.

^2 *Kamen*, str. 80. Ima toga, nažalost, još (npr. str. 425, 649, 846–S47). na sreću ipak ne baš mnogo. Uostalom, sjetimo se kako se kod nas polemiziralo još, na primjer, u vrijeme Antuna Gustava Matoša!

Kamen, str. 55.

Kamen, str. 14.

'5 *Kamen*, str. 425.

Kamen, str. 426–428.

" *Kamen*, str. 839.

™ *Kamen*, str. 845.

upotrijebio težak izraz, što ga je čuo od nesjedinjenih. Pri kraju svog uvoda u »Kamen« ispričava se nesjedinjenim Slavenima i ističe da ne piše protiv njih, jer oni nisu uzrok raskola, nego njegova žrtva. I u tom kontekstu piše: »Spominam se od one beside sada, koju sam od nikoih između vas čuo: 'Bog ubio onoga, koi nas je rastavio'.«" A tO' je sasma nešto drugo nego ona ili bilo koja anatema, to je samo gorka reakcija plemenite duše, iako izrečena na ne baš najsretniji način!

Kanižlić je, eto, i u »Kamenu« više dušobrižnik nego učenjak, iako je zaista učenjak visokog akademskog dometa.

b) Smjer i stil Kanižličeve teologije

Okolnosti su nametnule kakav će biti smjer i stil teološkog razmišljanja pri pisanju »Kamena«. U ostalim je svojim djelima Kanižlić bio slobodniji, vođen potrebama pretežno slavonskih vjernika, kojima je kanio pomoći na način kakav je smatrao potrebnim.

Ponajprije, smatrao je potrebnim da i priručnici pučke pobožnosti ne budu bez dubine, nek u njima bude duboke teologije, precizne i školski cizelirane. U toj je svojoj želji i praksi smiono stajao i protiv nekih, nama nepoznatih, prigovarača, a i protiv struje državnog prosvjetiteljstva." Za opravdanje svoga stajališta poziva se na »Bellarmina i Nauk rimski, za priprostitu čeljad takodjer složen«. *' Dakako, ne samo ti autoriteti, nego i njegova osobna sklonost — to se osjeća — navodila ga je tu i tamo na koju metafizičku, a dosta često na teološku spekulaciju, pretežno tomističkog smjera.

No uza sav taj svoj neke vrste intelektualizam, Kanižlić je dao mnogo maha doživljavanju religije srcem. Uz misli i vidike što ih izlaže potvrđuje tu našu tvrdnju na svojevrsan način ova mala statistika: u »Utočište Blaženoj Divici Marii« — djelu, doduše, pučki pisanom, ali duboko teološkom, uz »Kamen pravi« sigurno od svih njegovih djela najstručnijem — spominje svetog Tomu Akvinskog na 33 stranice. »Ivan Duns, rodnom iz Škocie, i zato nazvan Škot, primudri« Kanižliču je velik

Kamen, zadnja strana nepaginiranog »Ulazka«.

Prosvjetiteljstvo je u biti antisupernaturalistički raspoloženo i zato ne voli spekulativnu teologiju ni »suptilnosti«, koje običan puk ne može razumjeti, razumijevajući tu navodnu nemoć puka prilično široko. Karakterističan je ovaj napatuk dvorske komisije »In publico-ecclesiasticis«, koji je, doduše, izdan u siječnju 1782, ali vođen je mislima — dobrim i manje dobrim — koje je prosvjetiteljstvo već dobrano prije provodilo: »Die Geistlichkeit habe sich aller Controversien und Schmähungen auf der Kanzel, bei den Christenlehren und im Umgange zu enthalten, nur die Lehre Jesu Christi und der katholischen Kirche auszulegen, ihre Gründlichkeit und Nutzbarkeit ohne Sticheleien auf Glaubensgegner darzuthun, die Religion, die Sittenlehre mehr den Menschen einzuprägen und anzuempfehlen, als Gelehrsamkeit und theologische Zwlstigkeiten, dem sie nicht begreifen könnenden Volke auszukramen; welches die Regierung nicht nur selbst, sondern auch durch die Ordinarios der gesammten Geistlichkeit mit dem Beisatze bedeuten zu lassen habe: dass sie im Widrigen der gehörigen Ahndung nicht entgehen würde« (navedeno prema: SEB. BRUNNER, *Die Mysterien der Aufklärung in Oesterreich 1770—1800*. Mainz 1869, str. 161.).

" *Bogoslovica*, 5. izdanje 1773, predzadnji odsjek nepaganiranog »Pridgovora«.

autoritet i spominje ga s velikim pijetatom. Ipak, njega spominje samo na 4 stranice »Utočišta«. Suareza spominje na 37 stranica. I Vega je za Kanižlića velik autoritet. No spominje ga samo na 7 stranica. Ugledni biblicist Kornelije a Lapide spomenut je na 28 stranica. Tako su prošli oni teološki stručnjaci koji su pretežno i prvotno »skolastici« (u suprotnosti prema tzv. »misticima«). A tzv. »mistici« ovako su zastupani: sv. Bernard spominje se na 61 stranici, dakle malne kao sv. Toma i Suarez zajedno! Sv. Bonaventuru spominje na 39 stranica, dakle više od Tome i od Suareza, uzetih zasebice. Sv. Anzelmo jest, doduše, nazvan »ocem skolastike«, ali je u svom teološkom radu bar veoma bliz (da ne rekнем više) tzv. mističnoj teološkoj metodi; njega Kanižlić navodi na 29 stranica. Sv. Gertruda uopće nije teolog, a nju spominje na 17 stranica! Drugim riječima, premda je Kanižlić na visini precizne školske teologije, premda se prilično često služi i preciznim skolastičkim izvodima i dokaznim postupcima, ipak je njegovu teološkom ukusu više odgovarala mistička nego skolastička metoda u teologiji. Volio je umjereno afektivnu duhovnost i ono mistično, u nekom smislu intuitivno traženje Boga. Jest on dao maha razumu, ali vođen vjerom nije potisnuo srce.

U svijetlu te konstatacije čini se da bi se moglo reći da se Kanižlić odlučio na pisanje »Kamena« uz nešto samoprijedora i autodiscipline: on, pastoralni radnik na terenu, smatrao je da je takva knjiga potrebna i dao se na posao, iako se — i de facto i po sklonostima — više zanimao drugim pitanjima u drukčijem misaonom ozračju.*^

c) Metafizika i dobra teološka intuicija

Pogledajmo nekoliko primjera Kanižlićeve duboke teologije i dobrog teološkog »ukusa«, a u priručnicima pučke pobožnosti!

»Što je Bog, pita sv. Grgur Nazianzenski, i odgovara: Bog je jedno brez kraja i brez dna neizmerno od bitja more, u kome se neizmjerne i nesvršene [neograničene] izvrsnosti nahode.«* To je, ako se ne varam, misao sv. Ivana Damaščanskog, a u obradi sv. Tome Akvinskog. Tu Tominu misao možemo otprilike ovako izložiti: u bićima ovog našeg svijeta možemo razlikovati dvije komponente. Prva je komponenta ono u tim bićima — ističem: baš u tim bićima objektivno promatranim, baš ukoliko su sama u sebi ontička stvarnost — po čemu ta bića zaista jesu, zaista postoje; ono nešto u svakom pojedinom realnom biću, što je kao prevaga pri onoj (donekle) hamletovskoj dilemi »biti ili nebiti«; ono što je već Parmenid pronicavo uočio i postavio pitanje da li »jest« ili »nije«, da li prisutnost ili odsutnost te — ne tek logičke, nego ontičke — afirmacije. A druga je komponenta tih bića našega svijeta ono po čemu se ta spomenuta »prevaga« ili »pobjeda nad ništavilom« realizira baš kao ovakva ili onakva realizacija, npr. kao hrast, kao jablan ... Prisutnost te druge komponente, da tako rekнем, »otvara vrata« nekoj određenoj afirmaciji Ili realizaciji

^3 Zanimljivo je da je do istog zaključka došao i Peić, iako pošavši s drugog stajališta (usp. PEIĆ, *Barok i rokoko* . . . Rad 365, JAZU [1972], str. 125).

^* *Uzroci*, str. 4; usp. *Mlika*, str. 3 i dalje.

bivstvovanja, no ujedno i »zatvara vrata« bogatstvu i vrijednosti drugih mogućnosti (hrast tim samim što je hrast »zatvara vrata« bogatstvu i vrijednosti javora, jabuke.. .).• No u Bogu nema tih dviju komponenata, u Njemu je (ili, bolje rečeno: On je) samo ono što smo promatrali govoreći o onoj prvoj komponenti, pa i to u čistom i cjelovitom obliku. On je naprosto bivstvovanje, naprosto pobjeda nad ništavilom (ili, još bolje rečeno: On je iskonska prašila stvarnosti i vrijednosti potrebna za tu »pobjedu«) u svoj njezinoj neokrnjenoj punini. Spomenimo još i ovo: upravo tom svojom puninom Bog je i povezan sa svojim stvorovima i od njih se razlikuje, donekle kao što (relativna) punina intelektualne ili umjetničke inspiracije u umu i srcu mislioca ili umjetnika povezana je, a i razlikuje se od njezine realizacije u znanstvenom ili umjetničkom djelu. Iskonska pra-sila, iskonska pra-vrijednost, doista »jedno brez kraja i brez dna neizmirno od bitja more«!

U teologiji 19. i 20. stoljeća, a naročito nakon uspjelog razvoja liturgijskog pokreta, bilo je izneseno podosta mišljenja o tome na koji je način Kristova kalvarijska Žrtva nazočna u svetoj Misi. Ta rasprava nije ni do danas završena. Već je Kanižlić pred 200 godina izlagao ono tumačenje (oslanja se na nauku sv. Tome Akvinskog), koje je tijekom vremena uspješno stjecalo sve više naklonosti, napose sredinom našeg stoljeća (sada su biblijske žrtvene analogije u žarištu istraživanja, a sintezama možemo se nadati, kad se ove goleme predradnje dovrše — no za to će trebati još mnogo rada I vremena): »Pitanje. Istomači mi bolje, kada i po koji način zlamenuje se i prikazuje u Misi smrt Isukrstova. Odgovor. Onda, kada misnik posvećuje prvo kruh, a posli vino, zašto bo [jer] po kriposti onih svetih ričih pod obličje kruha stavlja se samo Tilo Isukrstovo brez Krvi, kako je i na križu bilo; a pod obličje vina stavlja se posli sama Krv Isukrstova, koja je Izvan tila prolita bila. I zato po kriposti onih svetih ričih razdiljuje se Krv od Tila, i po ovi način prikazuje se smrt Isukrstova, budući da tilo brez krvi ne more živo biti. Ali ovde valja pametiti: premda se Tilo od Krvi i Krv od Tila — po kriposti onih svetih ričih — razdiljuje, ništa ne manje zarad sdruženja onoga koje Tilo i Krv sada među sobom imaju, kako pod obličjem kruha [. . .] tako I pod obličjem vina jest [. . .] vas živ Isukrst.«** Dok se Tridentinski crkveni sabor (zadnji do Kanižličeva vremena) zaustavio pri naučanju da je u svetoj Misi isti Svećenik, Krist, i ista Žrtva, također Krist,*¹ Kanižličeva izvrsna teološka Intucija nazrijeva i naučava Istost žrtvovanja — mišljenje, koje je tek u najnovije vrijeme gotovo sasvim prevladalo (danas se služimo izrazima: nadvremensko i nadprostorno posadašnjenje): »Pitanje. Je li ovo posvetilište [žrtva kao liturgijski čin] svete Mise samo uspomena i prikazanje posvetilišta na križu učinjena? Odgovor. Ne samo uspomena I prikazanje, nego je *ono Isto* posvetilište, koje je jedan put na križu učinjeno.«**

Bogoljubnost molitvena, str. 55.

Conc. trident. Sessio 22, cap. 2, Denz. 1743 (940).

Bogoljubnost molitvena, str. 55.

Izveštaj svetog Mateja o kušnji sv. Josipa (Mt 1,18-25) previše je kratak a da bi bilo posve jasno — i zato su razna tumačenja moguća — radi čega je sv. Josip trebao ohrabrenje anđela, da uzme sebi svoju zaručnicu. Presvetu Djevicu. Kanižlić poznaje i poštuje razna tumačenja, a prednost daje onom tumačenju koje je zacrtao već sv. Jeronim (Kanižlić ga pripisuje svetom Bernardu) i koje je u novije vrijeme steklo mnogo simpatija kod stručnjaka: »Videći to Jozip i scineći od sebe da je on nedostojan i da je grišnik, govoraše u sebi, da on nejma biti u društvu s takvom i tolikom Divicom, od koje se je on čudnovatoga — svrhu sebe — dostojanstva uzbojao.«^{8'} Noviji i najnoviji zastupnici toga mišljenja ne inzistiraju na toj eventualnoj Josipovoj grešnosti — teološki je veoma vjerojatno da je, poradi posve osobite zadaće, sv. Josip bio posve osobitom milošću Božjom zaštićen i ojačan protiv grijeha — nego baš na njegovoj plemenitosti, poštenju, tako da on, »muž pravedan«, kako ga naziva Sveto pismo, nije htio da ga smatraju Isusovim ocem. Anđeo mu je naznačio rješenje: u biološkom smislu nije i ne treba da bude otac, a u psihološkom i u pravnom smislu neka to bude.

d) Mariologija

Imamo osobit razlog da se zanimamo za Kanižličevu mariologiju (teološki traktat o Presvetoj Djevici). Nije taj razlog toliko u tome što je Kanižlić od svega teološkog gradiva najviše, pače dobrano najviše, unosio baš mariologiju u svoja djela, nego je više u tom što je upravo svojim, sebi vlastitim, upotrebljavanjem mariologije dao test o samome sebi kao teologu. Tu ga nije sputavala od drugud nametnuta problematika (kao pri inače izvrsnom prikazu izlaženja Duha Svetoga, što ga je iznio u djelu »Kamen pravi«), tu je progovorila njegova prodorna intuicija u poklad Objave i dobar teološki ukus, a sve to ne na način znanstvena traktata, nego na način naviještanja Božjemu narodu.

Središnju točku mariologije, bogomajčinstvo, Kanižlić je veoma lijepo obradio. Prvo teološki precizno odgovara na važno pitanje, koje formulira ovako: »Kako se može reći da je Maria Bogorodica, budući da Ona nie začela ni rodila Božanstvo [...]?» Odgovor je prilično dug, a glavni su mu dijelovi ovi: »Prem da Maria nie začela ni rodila Božanstvo, koje je od vika, može se ništa ne manje reći i zvati Bogorodica ili Mati Božja, zašto bo [jer], da se nazove Materom Božjom [...] zadostaje da je začela i rodila narav čovičansku, koja je u isti čas začetja sjedinjena s drugim Sobstvom [Osobom], to jest Sinom Božjim, pravim Bogom. A nie od potrebe da bi začela Božanstvo i isto Sobstvo Božanstveno. [...] U kratku: Maria je začela i rodila ovoga čovika, i ovi je čovik u isti čas začetja bio Bog; dakle, začela je i rodila Boga.«⁸⁸ A zatim daje maha svojoj razradbi, pomalo baroknoj, no dobro utemeljenoj: »Biti Majkom Božjom jest dati bitje Sinu Božjemu od pričiste svoje divičanske krvi. Jest imati onoga

^{8'} *Utočište*, str. 524.

⁸⁸ *Utočište*, str. 749–750.

istoga Sina jedinoga koga Otac Vičnji ima, tako da je Sin — kako veli sv. Bernardu — vas Otčin, vas Divičin. Kao Otac od vika, tako Ona u vrjenu može reći one riči iz druge pisme Davidove [Ps 2,7]: 'Sin moj jesi Ti, ja danas rodih Tebe.' — Biti Majkom Božjom jest biti u rodu s Prisetim Trojstvom, zašto bo [jer] je rodila Boga, koji ne samo kako Bog, nego takojer kako i čovik jest Sin Boga Oca. I zato je u rodu s Bogom Otcem, zašto bo je rodila onoga Sina, koga je rodio Bog Otac [...]. — Biti Majkom Božjom jest imati jedno bitje s istim Bogom [...], jerbo, kako veli sv. Augustin, 'Put Isukrstova jest pût Marie', koju On u Svom začécju po kriposti Duha Svetoga jest uzeo od Njezine pričiste krvi i bivsta i nju ujedinio s naravju Božanstvenom u jednom Kipu iliti Sobstvu [Osobi]«*, tj., želi Kanižlić reći: prava ljudska narav Kristova, koja je pripadala Bogu Sinu utjelovljenome, nije se našla u redu stvarnosti nikakvim drugim načinom nego upravo tako da je ona sasvim konkretna ljudska narav Marijina, na način pravog biološkog majčinstva (ipak bez sudioništva biološkog ljudskog oca), od svog, tog sasvim konkretnog organizma, satkala onaj sasvim konkretni ljudski Kristov organizam. I dosljedno, mogao je Kanižlić u svome tumačenju reći i ovo: »Budući da je Sin Božji put čovičansku od Nje uzeo, slidi [. . .] da je Ona u prvom kolinu s Bogom, kanoti mati sa sinom svojim.«⁸⁹

Uz teološku preciznost u izlaganju onoga što je sigurno na temelju Objave o Presvetoj Djevici, i uz svoju ponešto originalnu i srdačnu razradbu tih vjerskih istina (nešto od toga moglo se vidjeti i u tekstovima malo prije navedenim), Kanižlić je i u mariologiji pokazao dobar teološki ukus i zauzeo stajališta, koja u mariološkim raspravama novijega vremena znače vrijedan prinos, pače mogu biti i putokaz.

Tako npr. naučava veoma širok i dubok paralelizam između Krista, točnije, između Kristova čovještva i Presvete Djevice. Taj paralelizam prikazuje izlažući Gospino sudioništvo u djelu otkupljenja potpunom poslušnošću Ocu pri navještenju u Nazaretu, pri zajedničkom prinošenju kalvarijske žrtve, te dosljedno naučava paralelizam također na području milosti. Tekstova ima veoma mnogo i oni se međusobno popunjuju, dajući nam slutiti što je zapravo Kanižlić želio reći pojedinim rečenicama, a koje, ovako isječene iz te cjelovite slike, mogu izgledati kao da govore manje nego što ipak stvarno u sebi sadrže.

»Tko će, pako, zadosta pofaliti Njezin prama Bogu posluh: ili kada pristade volji Njegovoj govoreći: Evo službenica Gospodinova, budi meni po riči tvojoj; ili kada se rastade od Sinka idućega k potoku Jordanu da se krsti od Ivana [početak javnog života Isusova!]; ili kada On u pustinju otiđe; ili kada polak križa stajaše, gdi, kako veli Gerson, najveće dilo od posluha učini, Ocu Sinka prikazujuć, poslušna š Njime do smrti križa.«⁹⁰ Uočimo teološki veoma važnu pojedinost da je, prema Kanižliću, i Presveta Djevica — a iz poslušnosti pozivu Oca — suprikazateljica kal-

⁸⁹ *Viočjhe*, str. 751—752.

Utočište, str. 7.

•> *Utočište*, str. 641; *usp. str. 563.*

varijске žrtve! A takvih tekstova on ima podosta. Dosljedno, teološki je veoma značajan i ovaj slijedeći tekst, koji Kanižlić donosi kao parafrazu i proširenje Isusove riječi »Ženo, evo sin Tvoj«: »Zato ljubav onu materinsku koju si Meni, prvorođenom Sinku nosila, sada na njih obrati, kanoti na bratčju moju i nove sinove Tvoje. I kaono ću jih ja kripiti krvju Mojom, tako jih i Ti, učinjena sada [!] Mati, kripiti i hrani mlikom od milostivosti i milosrđa Tvoga, i u svakoj nevolji na pomoć jim budi.«[^] »Puna je milosti — punostju za Se; punostju za Se i za nas.«” No sav taj paralelizam nije tek paralelizam u nekom bezosobnom izvršenju nekog pravnog učina, to je odnos osoba. Od bezbrojnih evo samo jedan tekst: Gospa je umrla »da i u tom slidi Sinka Svoga [. . .] po isti Sinka Svoga način posli tri dana usta iz groba i s prislavnim tilom otiđe na nebesa. Idi, o prisveta Divo, idi i uzajdi na pripravljeno dostojanstvim Tvojim pristolje!«’*“

Kad se — naročito pod snažnim utjecajem fra Karla Balića — u našem stoljeću mnogo obrađivalo Gospino sudioništvo u Kristovu djelu otkupljenja, osjetila se važnost pitanja na koji je način bila otkupljena od Krista sama Presveta Djevica. Nije dovoljno samo općenito spomenuti teološko tumačenje Njezina Bezgrešnog začeca (tj. da je u milosti posvetnoj od prvog trena svog života), jer tu treba riješiti ovu pojedinost: dok nije otkupljena (radi se samo o primjeni Kristova otkupiteljskog utjecaja snagom kalvarijske žrtve; a tu žrtvu, dakako. Bog unaprijed zna i može njezine plodove primijeniti vremenski unaprijed), ne može ništa činiti na vrhunarnom, Kristovom, području; a ne može biti otkupljena dok još u logičkom slijedu činjenica nema Kristove otkupiteljske žrtve; a ako već jest izvršena Kristova otkupiteljska žrtva — kojom je i Gospa otkupljena — ta se žrtva po drugi put ne izvršuje da bi i Gospa u njoj mogla sudjelovati, u tom slučaju Ona, kako se veli, »dolazi prekasno«. Taj se problem rješava ovako: prvi plod svoje žrtve Krist prikazuje za svoju Majku, da bi onda i Ona s Njime mogla sudjelovati u Otkupljenju cjeline ljudskog roda, kao Nova Eva uz Novog Adama, Krista. — Sigurno, teoretski govoreći, sasvim je moguće da bi tako bilo. No da li je tako? U teologiji nije simpatično kad se neko mišljenje javi ovako kasno, tek u 20. stoljeću kršćanstva, jer nameće se dojam kao da je to tek nešto »ad hoc«, tek naše naknadno ljudsko domišljanje kako bismo se izvukli iz neprilike.

I tu nam sada sjajno dolaze u pomoć Kanižličevi tekstovi, napisani dva stoljeća prije naše današnje rasprave. Od Duha Svetog obdarena je »pričestita ona duša, koja je — za Isukrstom — imala biti prvo i osobito orudje iliti halat da posveti vas narod čovičanski.«” »O prvorođena kćerke od milosti, odabrana za nadomistiti štetu Eve, nesrične majke naše.«” »Lađa Noeva zlamenovala je priuzvišenost Marie. Onu je Noe da se

»2 *Utočište*, str. 31.

Utočište, str. 513.

0* *Utočište*, str. 373.

»5 *Utočište*, str. 790.

»» *Utočište*, str. 432.

od potopa izbavi načinio; Ovu je Isukrst, da narod čovičanski odkupi, pripravo. Po njoj osam samo dušah sahranjeno; po Ovoj se pako svikolici zovu u život vičnji.«" »Sin moj, i prem da je Spasitelj svega svita, ništa ne manje [ipak] nikim osobitim načinom jest moj, jerbo me između ostalih sviuh od svakoga griha učuva i svakim darom nakiti, učini me Sridostanicu [Posrednicu] i pomoćnicu Spasenja sviuh Ijudih, da ja sviuh koji će spašeni biti, budem kanoti mati.«" Komentirajući 3. stih Gospina kantika »Veliča« (»jer od sada blaženu će mene govoriti svi narodi«) veli uz ostalo: »Zašto bo [jer] sam ja prva blažena, po kojoj hoće Bog druge blažene učiniti.«^' »Pitanje. Kako se ima razumiti ono što veli sv. Ambrožio: hotiući Isukrst svit odkupiti počeo je dilovanje Svoje od Matere, to jest, da je Ona prva od Isukrsta odkupljena? Odgovor. Razumiti se ovo tako ima, kako razumiemo kada govorimo da je najprva od svega stvorenja, to jest, da je najprva ne u stvaranju i vrimenu, nego u dostojanstvu, u svrhi, u odabranju i u odlukah Božjih. Ona je, dakle, prvi plod Odkupitelja i prvina svetoga križa; ne samo zato zašto bo [jer] je osobitim načinom — kako rekosmo — odkupljena, nego jerbo je takoder većma učinjena dionica Odkupljenja nego svikolici drugi ljudi, to jest, imala je milost veću od sviuh, toliku, kolika se je pristojala Njezinu dostojanstvu, po niki način **neizmirnu.«*'''**

Književni jezik i lijepa književnost

a) Graditelj hrvatskog književnog jezika

Vjerojatno smo svi mi koji premalo poznamo hrvatsku književnost prije Preporoda skloni misliti da je i Antun Kanižlić jedan od skupine pisaca, koje bismo nazvali, po kraju gdje su ti pisci živjeli, »slavonskim piscima«. Toj je napasti podlegao i sam Tomo Maretić. No havla Bogu, kod tog se regionalizma ne može stati. Ti »slavonski pisci« — među njima i Antun Kanižlić — nisu tek pisci jednog izoliranog kraja, bez veze s cjelinom svoga naroda. Oni osjećaju svoju »slovinsku«, »iliričku«, hrvatsku samobitnost (o tom smo već nešto govorili), osjećaju potrebu — i provode je — za suradnjom svih središta kulture što ih je hrvatski narod tada imao, premda su ta središta tada prostorno pripadala raznim državama. A jedno od područja kulture — i to veoma važno i veoma ugledno — jest književni jezik.

Veoma pomnom i minucioznom analizom Vončina je ustanovio da Kanižlić »do svoga književnog jezika nije došao prepuštajući se stihiji

" *Utočište*, str. 154.

Utočište, str. 350.

" *Utočište*, str. 351.

Utočište, str. 491; usp. MILJENKO BELIĆ, »Prađ od Isukrsta odkupljena*. *Misli Antuna Kanižlića (1699—1777) o otkupljenju Presvete Djevice*. Zbornik Kačić br. III (prigodom 70-godišnjice života fra Karla Balića), Split 1970, str. 77—86.

raznorodnih utjecaja, već pažljivo ga gradeći.«¹⁰³ »On je (ali ne jedini) igrao u Slavoniji svojega vremena prvorazrednu kulturnu ulogu.«¹⁰⁴ »Kanižličev je književni jezik nastao na temelju posavskoga govora, a naslovanja u njemu potječu od svjesna nasljedovanja neslavonske (i to ne samo dubrovačke, odnosno južnohrvatske, nego i kajkavske) književnojezične prakse. Takav je književni jezik, kao što se pokazalo, bio idealan tip koji je — pedesetak godina prije ilirizma — vodio k sintezi.«¹⁰⁵ »Kanižlič [je] u jeziku svojih djela sintetizirao najbolje tradicije hrvatskoga književnog jezika od Kašica do Della Belle i Belostenca«, »svjesno [se je] upustio u potragu za jezičnom normom«, »u jeziku [je] otkrivao stilističke mogućnosti — a u svemu je tome i njegova golema, upravo epohalna važnost.«¹⁰⁶ Nije teško zamijetiti nadprosječnu ljepotu Kanižličeva jezika; dosljedno, nije teško naslutiti da je njegov udio u izgradnji hrvatskog književnog jezika morao biti velik. Dugujemo veliku zahvalnost profesoru Josipu Vončini što je veoma preciznim i minucioznim radom uspio razložiti u čemu je taj utjecaj. Nije panegirik, nego znanstvena studija od 168 stranica »Rada« JAZU — napisao ju je, za ova pitanja, naš vrhunski stručnjak — koja u završnoj rečenici taj Kanižličev utjecaj naziva epohalnim!

b) Kanižlič umjetnik

I Kanižlič kao umjetnik, koji je i prije dobivao visoka priznanja za svoj rad, u najnovije je vrijeme dobio nova, drukčija i znatno veća priznanja, i to od suca vrhunski kompetentnog u takvim pitanjima.

Matić piše godine 1940.: »Ne može mu se poreći, da je u 'Rožaliji' stvorio pjesničko djelo, s kojim se po umjetničkoj izradi ne mogu takmiti književna djela, što ih je hrvatska književnost dala Slavoniji prije Preporoda.«¹⁰⁷ Ali iznosilo se je također — što ima neki prizvuk prigovora — da u Slavoniju donosi baroknu književnost, kad je ta drugdje već gasnula, da je njegova poezija više plod književne kulture nego pravog stvaralačkog bogatstva.¹⁰⁸

No takve — i pozitivne sudove, pogotovo negativne — treba revidirati u svjetlu Peićeve studije, kojom nam otkriva Kanižlića kao umjetnika rokokoja više nego baroka.¹⁰⁹

JOSIP VONČINA, *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad 368, JAZU 1975, str. 171.
Nav. dj., str. 140.

103 Nay_jj^ sti_ 172. VONČINA uzimlje da su se Kanižličići i Kanižanci doselili u Požegu iz sela Kaniža u Posavini (nav. dj., str. 7); prema Buturcu doselili su se iz Kaniže u zapadnoj Ugarskoj (BUTURAC, *Stanovništvo Požege i okolice*. Zbornik za narodni život i običaje 43, JAZU 1967, str. 238, uz ime »Kanižanac«).
Nav. dj., str. 172.

104 MATIĆ, *Pjesme Ant. Kanižlića ...*, Stari pisci 26, XXXIV, usp. str. XXXIX.
Usp. MIHOVIL KOMBOL, *Poviest hrvatske književnosti do Narodnog Preporoda*, Zagreb 1945, str. 341.
MATKO PEIĆ, *Barok i rokoko u djelima Antuna Kanižlića*, Rad 365, JAZU 1972, passim, napose str. 5—6, 40 i dalje.

Peić ispituje Kanižličevu umjetnost u struji općeg razvoja umjetnosti 18. stoljeća, tj. pretežno francuskog i njemačkog rokoka i u književnosti, i u likovnoj umjetnosti, i u arhitekturi. Na temelju sijaset indicija tvrdi da je Kanižlić ne samo »najveće ime hrvatske literature XVIII stoljeća, nego je i ličnost bez koje se ne može zamisliti antologija srednjoevropske barokne i rokoko književnosti.«⁷ Kanižlić je jedinstveni pisac ne samo hrvatske nego i svjetske literature XVIII stoljeća.«⁸ »*Sv. Rozalija* je djelo najveće direktne opservacije prirode u XVII i u XVIII stoljeću hrvatske literature«⁹, štoviše, »jedan od vrhova evropske rokoko književne opservacije.«¹⁰ Da bi usporedbom s priznatim velikanima evropske poezije pokazao vrijednost Kanižličeva portretiranja životinja, Peić navodi stihove baroknih portreta životinja što ih je napisao Spee i Angelus Silesius, zatim u rokokou Delille, te napokon na romantičarski način Mickiewicz, pa zaključuje: »Koliko je Kanižličev portret slavuja nad citiranim portretima životinja u stihovima Speea, Sleslusa, Mickiewicz i Delillea.«¹¹ Slavuj, zora, opis Rožalijine haljine to je »jedan od vrhunskih dometa starije hrvatske književnosti.«¹² Od Kanižlića Imamo »jedan od najboljih opisa oluje u hrvatskoj književnosti.«¹³ Nasuprot baroku rokoko je još znatno više ispunjen svjetlom i svijetlim bojama. »Poslije Dantea rijedak je pisac koji je napisao toliko mnoštvo svjetla i toliku silu varijacija svjetla.«¹⁴ Kanižlić je »rokoko genij.«¹⁵

c) Pjesnik »Svete Rožalie«

Već je davno Fancev požalio — i to veoma opravdano — što Kanižlića kao pjesnika sude gotovo jedino po »Svetoj Rožalii.«¹⁶ No, u drugu ruku, time ne prestaje biti istina da je upravo »Rožalia« vrhunac Kanižličeva umjetničkog pjesništva. Dakako, da se to djelo mogne doživjeti, treba ga čitati u duhu onoga vremena.¹⁷

Što nije »Rožalia«? Nije odjek Gundulićeva spjeva »Suze sina razmetnoga«; nije joj uzor Đorđićeva »Mandaliena pokornica.«¹⁸ Kanižlić ne ide za baroknom pravilnom simetrijom i homogenošću grade.¹⁹

108 str. 5,

Nav. dj., str. 49.

"» Nav. dj., str. 56.

Nav. dj., rtr. 76, cf. 82.

"» Nav. dj., str. 80.

Nav. dj., str. 81, cf. 60.

Nav. dj., str. 91.

" 5 Nav. dj., str. 57.

" 8 Nav. dj., str. 111.

FANCEV, *Isusovci i slavonska knjiga XVIII. stoljeća*. Jgsl. njiva VI, 2, Zagreb 1922, str. 373.

"8 Usp. PEIĆ, nav. dj. (u bilj. 107), str. 96.

" 9 Nav. dj., str. 8.

Nav. dj., str. 115, s kontekstom od str. 110. i dalje.

A što jest »Sveta Rožalia«? Odgovor ću pokušati dati služeći se kao putokazom portretima u »Svetoj Rožalii«. Kanižlić je, naime, velik portretist, kako je to znalački prikazao Peić.²¹

U galeriji majstorski krokiranih likova (u paragrafu 5. prvog dijela »Rožalie«) neki su toliko određeni da ih je nemoguće smatrati samo domišljajem raspjevane Kanižličeve mašte. Takav je npr. portret »kuma«: »Kum života sveta, pisnik bistra uma, pisnik slavni, komu neumrlje vile u zboru su svome, vinac na čast svile« (stih 656—658.). Poslije ćemo pokušati odgovoriti na pitanje tko bi to mogao »kumovati« »Rožalii«. Zasad uvodno uočimo da je Kanižlić *tim* portretom htio naslikati sasvim određenu osobu.

A sad se nameće daljnji zaključak: ako je taj »kum« određena osoba, vjerojatno su i drugi — bar neki od portretiranih — sasvim određene osobe.

U djelu »Kamen pravi« pita Kanižlić na jednom mjestu, i to u pohvalnom smislu: »Tko je ćjako ovoga književnoga čeda?«²² Na isti način, »ćjako književnog čeda«, koje se zove »Sveta Rožalia«, jest sam Kanižlić. A prirodno je nastaviti tim smjerom pa reći: budući da je Kanižlić »ćjako« spjeva »Sveta Rožalia«, vjerojatno je on portretiran u liku oca te opjevane osobe svete Rožalije. Rožalijin otac ovako je krokiran: »Ćjačko ne će mista od radosti naći« (stih 597.), tj. u radosnom uzbuđenju nigdje da se smiri, ide sad amo, sad tamo. Kanižličev curriculum vitae kaže, kako on do 1752. seli veoma često! Za redovnika, pa i za svakoga, česti premještaji i selidbe — bez obzira na razloge zašto se to zbiva — nisu nešto nezamjetljivo u njegovu životu! Pače naprotiv! Dakle, dobar autoportret!

Dosljedno, portret »bake« svete Rožalije prikazuje Kanižličevu majku: »Doći će nejak, ako još je živa, prva draga baka, da suze proliva« (stih 631—632.).

No ima u »Rožalii« i nešto autobiografsko: stil duhovnosti opjevane svete jest stil svetoga Ignacija Loyolskog. A taj je stil, kao isusovac, provodio i Kanižlić.²³ Autobiografsko je i to što opjevana svetica govori

²¹ Nav. dj., str. 63—74.

Kamen, str. 8, br. 10; u pokudnom smislu, *Kamen*, str. 69, br. 43.

²² PEIĆ veli (nav. dj., str. 120, usp. 49), da shema spjeva »Rožalia« nasljeđuje kompozicionu shemu Loyoline autobiografije. Premda bi ta sličnost mogla biti slučajna, jer više-manje svaki duhovni život počinje oslobađanjem od grijeha i nastavlja se izgradnjom pozitivnih osobina duhovnog života po sve većoj Božjoj ljubavi, ipak u »Rožalii« nije slučajna, jer u njoj ima još indicija specifičnosti Ignacijeve i, dosljedno, Kanižličeve duhovnosti. Tipičan element Ignacijeve askeze, slijediti Krista Kralja, ići za križem kao za zastavom, dolazi u »Rožalii« (stih 2735—2736, 2762.). Ozbiljan duhovni život jest borba — poznata Ignacijeva alegorija iz Duhovnih vježbi (»Dvije zastave«) i Formule instituta: Rožaliji je njezina špilja bojno polje (stih 3270, te 3316, 3485.). Ignaciju je ideal duhovnog života — i on taj ideal predlaže na razmišljanje u Duhovnim vježbama — onakvo prijateljstvo s Isusom Gospodinom, gdje se već radije odabire križ i poniženje nego ugodnost i čast; za tim ide i Rožalija (stih 3389—3390, 3394, 3539. i dalje). Kanižlić donosi i teološko obrazloženje (koje se ne samo savršeno slaže s Ignacijevim mislima, nego se u njima upravo podrazumijeva, premda se u tom obliku izričito ne donosi): »Ti li ove glave (kaže prstom čudo [prikaza nebeske ljubavi]), od trnja krvave, vridno jesi udo?«

svojoj »knjigi«, šaljući je mjesto sebe u rodni dvor: »Znaš što sam i kakva, zato se spomeni, da imaš bit takva i prilična meni« (stih 113–114, usp. 275–276.).

Prema tome, ne samo portret »bake« nego i portret Rožalijine »majke« jest prikaz Kanižličeve majke. Ona je vazda brižna, srcem prati svoje dijete (stih 61–69; 675–684.); presretna je kad dolazi vijest o kćeri (stih 601–612, usp. 590–600.), ali to je ipak njoj premalo, ona bi htjela Rožaliju samu (stih 727–738, a i 739–746, 3687.); veoma joj je teško, što joj je dijete otišlo (stih 819–880.).

To nije samo portretiranje radi portretiranja, pa ni samo iskaz osobite ljubavi sina prema majci, što nju portretira češće nego ikoga drugoga, više-manje kroz cijeli spjev." To je svojevrsna Kanižličeva »apologia de fuga sua« (da se poslužimo naslovom jednog djela svetoga Atanazija), apologija svog načina života, svećeničkog i isusovačkog.

I to je odgovor na pitanje što je zapravo »Sveta Rožalia«.

Razradimo još malo tu važnu tvrdnju!

Kanižlič s velikim pijetetom pjeva o ljubavi svoje majke. Plemenito i duboko srcem s njom osjeća sve do suza: »Viditi ćeš ćjaku, da žalosnu rosu i on, videć baku, iz očiju prosu« (stih 695–696.). On to još više osjeća, kad je prostorno domu bliži, ali mora ostati vjeran zahtjevima svoga zvanja: Rožalija, pri kraju spjeva, dolazi u novu spilju, udaljenu samo tri milje od rodnoga dvora (stih 3626.). Ta blizina, koja Rožaliji povećava želju za povratkom i susretom, novi je križ koji ona treba da prihvati, pa da upravo na taj način dovrši svoju krunu (stih 3611–3678.). Je li time označen Kanižličev boravak u Požegi, ali ne u rodnoj kući, nego u Isusovačkom kolegiju, već prema zahtjevima njegovih dužnosti i redovničke discipline?

No Rožalija (tj. Kanižlič sam) ne odustaje od započeta životna puta. Taj je put dobar, ne treba biti zabrinut (stih 755–756.); štoviše — Kanižlič je i u »Rožalii« dušobrižnik — Rožalijina »knjiga« mogla bi još koga navesti na taj čestiti put (stih 129–130.). Tim putem Rožalija ide veoma odlučno, upravo bezobzirno (stih 1447. i dalje).^{1^}

Rožalija nije pošla tim opisanim putem slijepo, ne znajući što zapravo čini, ili možda ne imajući druge životne mogućnosti. Ona je imala svo-

(stih 1307–1308.). Sve to Rožalijino predanje nadahnjuje se ljubavlju, te je, dosljedno, ispunjeno nekim naročitim veseljem (stih 2884, 3083. i dalje); a upravo to isto — radosna ljubav koja prelazi na djelo — jest završna tema i sinteza Ignacijevih Duhovnih vježbi.

Ti stihovi o majci djeluju veoma životno, ne daju dojam kao da su nešto iz mašte. Je li u to doba Kanižličeva majka još bila živa? Ili je ostala neizbrisiva uspomena? Pošto je Buturac ustanovio razliku između »Kanižanac« i »Kanižlič« (v. bilj. 4), daljnje istraživanje o obitelji Kanižlića ostaje otvoreno i možda će postati korisno za bolje razumijevanje portreta i aluzija iz »Svete Rožalie«. Ipak, mislim, ni »slatki striko« (stih 633, 740.), ni »ujak« (stih 637.) nisu realni Kanižličevi! stric i ujak.

¹ 25 No misao u stihu 1490–1514. jest dosta česta u duhovnoj pobudnoj literaturi starijeg vremena. Možda joj je početak u nekim mjestima djela »O svećeništvu« svetog Ivana Zlatoustog. I zato taj dio po svoj prilici nije autobiografski.

je mjesto u svijetu: odrasla je na kraljevskom dvoru; zaruke samo što nisu sklopljene; po ljepoti natječe se sa zorom; ona dobro poznaje život i svoje vrijeme — pravi je vještak u kićenju i raskošnom odijevanju"; ima mnogo osjećaja za doživljaj ljepote prirode (stih 873—1256.)."

Ali Rožalija važe vrijednost ciljeva za kojima bi mogla poći. Ovako vrednuje stvarnost kojoj je obilježje uništavajuća mijena: »Ispraznost sve ove stvari i ostale kralj Salamun zove — eto prave fale« (stih 491—492.). Ili, uz nešto egzistencijalističkog zapažanja, samo na drugi način: »Čudna stvar doisto: što je jedno 'sada', tko zna kazat čisto, čula bi[h] ga rada. [...] Jest 'sad', a 'sad' gdi je, trag mu se ne znade. Kada ti ja rekoh: »'Sad' eto prosinu!«, još 'sad' ne izrekoh, i ono ti minu. U isto se zgađa počelo svršetak: mre, kada se rađa, svrha je početak« (stih 563—564, 568—572.). — Prijelaz za promatranje pravih vrijednosti, prema nebu usmjerenih, izveden je onim poznatim i prekrasnim stihovima o slavuju (stih 1757—1804.), iza kojih donosi priču o starcu-duhovniku, koji je tristo godina kao začaran slušao rajsku pticu (stih 1811—1858.).

Rožalija zna da i nju i njezinu »knjigu« mnogi neće shvatiti ni odobriti: »Znadem, da svakomu ti ne ćeš ugodit [. . .] znaj da, kako sovu kad na dan izajđe, tako knjigu novu napast s kljunom najđe (stih 131, 135—136, usp. 79—82.). U dugačkom i umjetnički izvrsnom opisu napadaja na sovu (stih 137—290.) Kanižlić zapravo odgovara svojim kritičarima. Ni s jednim ne polemizira; tek nešto gorkog osmijeha — to je sav njegov odgovor." Ipak, priznajemo, moglo se zaista toj »sovi« prigovoriti da je ponešto preučena kad »iliričkoj dičici« (u »Mliko«) tumači Božje »bitje iliti bivstvo« i (u »Uzrocima«) kako je Bog »jedno brez kraja i brez dna neizmirno od bitja more«!

U takvu spjevu niti ima niti može biti one barokne proporcije, krutog plana; taj je spjev naprosto velika girlanda na način rokokoja. Čvrsta joj je osnovna nit pijetet sina prema majci, kojoj tumači i opravdava smisao svoga zvanja, znajući da u tom zvanju ne gubi majku, nego je na viši i bolji način zapravo stječe, pa vedro započinje: »Rožalia svome rodu zdravje i svako dobro!«, i završava: »Jošter želim jedno: da dvor rajске dike nas srične zajedno sastavi u vike« (stih 3703—3704.) — to su pričvrsnice te girlande. U osnovnu nit toga vijenca upleteno je mnogo pojedinosti, a od njih podosta ima veliku umjetničku vrijednost.

Razrješenjem nekih simbola iz »Svete Rožalie« čini se da se može naslutiti, kad je nastao taj spjev. Znam da je smiono ovo nagađanje što ga upravo kanim iznijeti, ali ipak nije bez neke vjerojatnosti.

Prvo, tko je »kum«, opisan ovim jakim izrazima: »Kum života sveta, pisnik bistra uma, pisnik slavni« (stih 656—658.)? Ne znam je li u

Usp. PEIĆ, nav. dj. (u bilj. 107.), str. 69—74.

Stih 2454: »Ja li služi[h] tebi, griše, lita osam!« mogao bi biti aluzija na osam godina proteklih otkako je Kanižlić kao dijete došao k razumu (oko 6—7. godine života), do 14—15. godine, kad je otišao u novicijat u jesen 1714.

⁸ Usp. PEIĆ, nav. dj. (u bilj. 107.), str. 123—125; VONČINA, *Jezik Ant. Kanižlića*, Rad 368, JAZU 1975, str. 14—15, bilj. 14.

ono doba kod nas itko osim Jurja Muliha bio smatran svetim i u životu i u smrti, a Mulih je bio zaista »bistra uma« i »pisnik slavni«. On je mogao »kumovati« Kanižličevoj »Rožalii« time što je možda upravo on utjecao na Kanižlića nek se dadne na pisanje; a možda Kanižlić aludira i na onaj utjecaj što ga natprosječno kreplosni ljudi imaju za svoju okolicu i time »kumuju« ozbiljnijem shvaćanju vjere u onih s kojima žive. No nije vjerojatno da bi Kanižlić, muž profinjena srca i odmjerena izraza upotrijebio tako jake izraze o još živu čovjeku. Zaključujemo da »Rožalia« nastaje vjerojatno poslije Muliheve smrti; on je umro 1754.

Drugo, spominju se »tri sina, tri lava, tri bojna groma« (stih 642.). To su tri Rožalijina brata, isti je »ćjačko« njima i »Rožalii«, to su, dakle, tri do tada tiskana Kanižličeva djela »Mliko« (1754.), »Saveria« i »Utočište« (oboje 1759.). S obzirom na visoko mišljenje Kanižličevo o vrijednosti tiskane riječi za dušobrižnički rad, ti jaki izrazi — »tri lava ... groma« — nisu nedopustivi.

Treće, »sestričica«, po osjećanju i smislu za duhovnost svojoj starijoj sestri Rožaliji bliska, a koja »ne umie još jezikom štiti« (stih 685—690.), to su »Primogući i srdce nadvladajući uzroci [. • .] za ljubiti Gospodina Isukrsta«, djelo po temi »Rožalii« najbliže, dovršeno 1757, a tiskano 1760. One riječi »ne umie još jezikom štiti« kao da žele reći da taj tekst, iako već napisan, još ne progovara, nije još tiskan.

Četvrto, Rožalija veli da je šest puta prošla žetva i berba otkako se ona nastanila u svojoj spilji (stih 815—818, usp. 292, 828.). »Spilja« ima u rokokou veoma simpatično značenje; to je smirena osobna i radosna osamica, radostan mirni kutak. Rožalijine pohvale njezinoj spilji, to je Kanižličeva pohvala njegovoj smirenoj sobi u požeškom kolegiju.²⁹ Dosljedno, šest Rožalijinih godina u »spilji«, to je šest Kanižličevih godina u požeškom kolegiju. A Kanižlić se, nakon podosta čestih selidbi, nastanio i smirio — bez tih vječnih promjena — u Požegi pod konac 1752. Šesta žetva i berba bila je 1758. No iz toga još ne smijemo zaključiti da je »Rožalia« pisana u jesen 1758, a to zato jer do tada još nisu bili tiskani »Saveria« i »Utočište«, nego samo »Mliko«; Rožalija ne bi imala tri »brata«, nego samo jednoga.

Čini se da treba reći da su te obje knjige dotiskane početkom 1759. Za »Saveriu« piše Kanižlić u travnju 1758. (u predgovoru te knjige), da je djelo bilo već pred dugo vremena gotovo, ali ga nije mogao izdati, sve dok mu »ne prosinu« darežljivost zagrebačkog kanonika Paksija. Dosljedno, kad je knjiga već napisana i dugo čekala na mogućnost tiskanja, te kad je ta mogućnost dana već u travnju, onda se više ne čeka sa samim tiskanjem. Tiskana je, dakle, vjerojatno tijekom 1758. i dotiskana tako da je dobila godinu izdanja 1759. Još je jasniji indicij za »Utočište«. Crkvene vlasti u Veneciji, gdje je ta knjiga tiskana, izdaju potrebno dopuštenje tiskari Antonio Bassanese dne 15. prosinca 1758.³⁰ I zato je zai-

²⁹ Usp. PEIĆ, nav. dj., str. 98.

³⁰ »Utočište«, str. 873.

sta vjerojatno da je »Utočište« dotiskano i da je došlo Kanižliću u ruke prvih mjeseci 1759.

Sad se sve slaže: Kanižlić piše »Rožaliu« pošto su već tiskani »Mli-ko« (1754.), »Saveria« i »Utočište« (1759.), i to početkom te 1759. godine, nakon što je u Požegi doživio šest žetvi i berbi (1753—1758.), a prije nego je doživio sedmu žetvu i berbu (1759.) i pogotovu prije nego su bili tiskani »Uzroci« (tiskani 1760., s predgovorom potpisanim 27. rujna 1757.). Dosljedno, »Rožalia« je pisana u proljeće ili u rano ljeto 1759.

Kanižlić i požeški kolegij

Već iz ovog, iako veoma nepotpunog prikaza, razabire se posvema jasno da je Kanižlić jedan od istaknutijih i utjecajnijih velikana u dugoj povijesti hrvatske kulture. Bio je čovjek natprosječnih prirodnih sposobnosti i velike kulture, nadasve izrazita svećenička osoba. Doista, bio je velik i kao čovjek, rodoljub, jezikoslovac, umjetnik, i kao vjernik, svećenik, teolog.

Na sreću, njegov je utjecaj još uvećan time što je bio član Družbe Isusove i time utkan u njezin tada u Hrvatskoj dobro voden rad, napose u požeški kolegij. Bit će vrijedno reći nešto i o tom kolegiju.

Tomo Matić je dobro uočio paradoks, pa i potrebu toga paradoksa u radu požeških isusovaca: »Tko bi školski rad požeških isusovaca motrio jedino s kronološkoga stajališta osnivanja škola (gimnazija — osnovna nastava — akademija) i primijenio na nj načelo, što se u naše doba vrlo često čuje, da i zgradu prosvjete valja graditi odozdo, mogao bi doći do rezultata, da taj rad nije bio ozbiljno promišljen, da je bio u neku ruku neprirodan. No prije svega ne valja smetnuti s uma, da nas povijest razvitka škola i uopće širenja prosvjete uči, da su nauka i obrazovanje svuda i uvijek u početku bili svojina uskoga kruga ljudi, a taj se krug s vremenom širio, dok nije naposljetku zahvatio široke mase narodne. Osim toga i osobite prilike, u kojima se našla Slavonija poslije oslobođenja od Turaka, tražile su imperativno, da se narodu najprije odgoji iz njegova kri-la inteligencija, koja će moći s ljubavlju i razumijevanjem poći u narod, da u široke mase nosi luč prosvjete.«"

Te osobite slavonske prilike, koje spominje Matić, tražile su s pastoralnog stajališta još više da se slavonskim vjernicima što prije osigura dovoljan broj dobro spremljenih svećenika. I ta pastoralna svrha, svećenici, glavna je svrha isusovačkih škola, no u tom smislu glavna da nipošto ne bude jedina, jer su te škole svjesno išle za tim da spremne inteligenciju, odgojenu u katoličkom zavodu. Koliko je isusovačka gimnazija u Požegi, te kasnije njihova filozofska škola radila za svećenički podmladak, a koliko za svjetovnu inteligenciju, razabire se ponešto iz razmjera slušača fi-

lozofije i slušača moralne teologije. Školske godine 1760—1761. započet je u Požegi dvogodišnji studij filozofije (taj nije bio nipošto namijenjen samim kandidatima svećeništva!). Te je godine bilo 19 filozofa; od tih do godine završava 18 slušača. Zatim 1762—1763. započinje u Požegi dvogodišnja bogoslovija jednostavnijeg oblika (tzv. »moralna teologija«). Prema 18 apsolviranih filozofa od prošle školske godine sada ima 9 teologa prvogodišnjaka. Slijedeće godine filozofiju završava 14 slušača, a na teologiju ih prelazi 6. Takav se razmjer nastavlja i slijedećih godina: otprilike polovica svršenih požeških filozofa prelazi na požešku teologiju. Iznimka je godina 1770., kad filozofiju završava 19 slušača, a slijedeće godine započinje teologiju samo 5 njih; slično 1772. završava filozofiju 16 slušača, a na teologiju prelaze samo trojica. Iznimka u obratnom smislu je 7 završenih filozofa 1771. i 7 teologa prvogodišnjaka u novoj školskoj godini.

Koliko je značila Družba Isusova kao cjelina (kao redovnička zajednica, kao zasebno radno tijelo, koje je upravo zato imalo svoja osobita sredstva i osobite mogućnosti) pokazuje također i daljnji udes požeških škola nakon ukinuća Družbe Isusove 1773. »Kada je 1773. ukinut isusovački red«, piše Matić, »požeška je gimnazija bila već u više nego sedam decenija života i rada uhvatila korijenje i dostatno ojačala, da neozlijeđena prebrodi školsku reformu potkraj vlade Marije Terezije. Naprotiv, akademija je postojala tek desetak godina i bila je još na suviše slabim nogama, kada su je morali ostaviti njezini osnivači, pa ju je spomenuta reforma za uvijek pokopala.«² Radi potpunosti dodajem što piše Kempf: »Sve do godine 1852. imala je požeška gimnazija šest razreda. Nova državna apsolutistička uprava pretvorila je iste godine našu gimnaziju u nižu s četiri razreda. [. . .] Mnogo godina, mnogo borbe u saborima i mnogo moljakanja i moljenja kod odlučnih faktora trebalo je, dok je naša gimnazija godine 1870. postala ponovno kr. velika gimnazija proširivši se postupno do školske godine 1873/4. na potpunih 8 razreda.«³

U filozofskoj i teološkoj školi događaji su se razvijali ovako: nakon ukinuća Družbe Isusove 1773. bilo je bivšim isusovcima na području vladavine Marije Terezije zabranjeno predavanje logike, metafizike i svih teoloških disciplina, »doctio illarum lectionum exsociatis clementer vetita«.⁴ U Požegi je bilo svjetovnih svećenika koji su nakon isusovaca preuzeli predavanja, tako da je »academia posegana« nastavila radom, ali ne zadugo. Smetao joj je ponajviše duh pretjerano i jednostrano »praktičnog« prosvjetiteljstva. Pa i broj slušača znatno je pao, »jedva koji preko šest«, kako već u siječnju 1774. piše Kraljevskom hrvatskom vijeću požeški podžupan Strižić. Prije, to jest 1763—1764. god., kad je

² MATIĆ, nav. dj., str. 54.

JULIJE KEMPF, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije*. Požega 1910, str. 575, 576.

T. MATIĆ, *Isusovački kolegij i akademija u Požegi u godini 1773. Vrela i prinosi* 8, Sarajevo 1938, str. 113. Taj »clementer«!

požeška filozofija i teologija prvi puta imala sva četiri godišta, pa do 1773., bilo je daleko više slušača: najviše ih je bilo 51 (1767—1768.), a najmanje 34 (1771—1772. i 1772—1773.). I zato u spomenutom spisu Strižić predlaže da požeški filozofi i teolozi nastave studij »in universitate Zagrabiensi«, a u Požegi neka se dokinu filozofija i teologija, te mjesto njih neka se osnuje graditeljska škola. »Negativni dio Strižićeva prijedloga se ispunio: požeški filozofski i teološki studij je 1776. ukinut, no graditeljske škole Požega nije dobila«, piše Matić."

U isto vrijeme radi se i u tzv. širokim slojevima naroda.

Već prvi katekizmi, što ih je ostrogonski primas Kolonić poslije izгона Turaka dao tiskati za Slavoniju (kod isusovaca u Trnavi 1696. i 1697.) imaju na početku uputu za čitanje, abecedu i vezanje slova u slogove."*

Kanižlić je unišao u taj rad kao mlad svećenik. Godine 1735. upravo njegovim nastojanjem (»zelosi ejusdem P. Catechetæ opera«), kako veli Historia domus poseganae S. I., razdijelilo se je među djecu veoma mnogo tih Abecevicica s kršćanskim naukom, koje su ubrzo s velikim zanimanjem počeli uzimati i stariji."

Od godine 1753. taj rad najviše vodi o. Josip Milunović. Rad se vodi dobro smišljeno i ustrajno." U njemu se stječu nova iskustva i rad se usavršava. Značajno je što baš o tom iskustvu i o tim novim planovima bilježi Historia domus Societatis Iesu poseganae za godinu 1760. Iskustvo je pokazalo da nisu dosta tiskane Abecevice ni katekizmi; nije dosta ni neposredan rad na način misionara, jer niti se dosta uredno dolazilo na pouke, niti se dosta zapamtilo što bi se uzelo; pokazala se potrebnom nova metoda: treba urediti pravu školu, gdje će se sistematski, na način škole učiti, uz pomoć tiskanog priručnika; tako će i djeca bolje naučiti, i moći će svoje znanje prenijeti svojim, i starijima, kod kuće. Na tadašnjim Isusovačkim posjedima uređene su dvije škole te vrste. Školu u Kutjevu za preko 200 djece vodio je Kanižlić cijelu zimu. Na proljeće su ga naslijedili mlađi i još više taj rad razvili.

Dobro razmotrimo tu obavijest Iz kućne »Historije«! Kanižlić je već prešao 60. godinu života; zdravlje mu je već prilično načeto, kako izvješćuju tadašnji tzv. trogodišnji katalozi, tj. šematizmi s kratkim naznakama o svakom pojedincu; izrađuje još daljnja svoja književna djela; no njega najviše zanima neposredan terenski rad, i to s malom djecom, koju poučava u čitanju i pisanju, pa po tom u kršćanskom nauku! Dušobrižnik — da, to je onaj pravi Kanižlić!

T. MATIĆ, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, HAZU 1945, str. 35; usp. MATIĆ, *Isusovačke škole u Požegi*, Vrela i prinosi 5, Sarajevo 1935, str. 52, 61; MATIĆ, *Isusovački kolegij i akademija u Požegi u godini 1773*. Vrela i prinosi 8, Sarajevo 1938, str. 113, 114.

Usp. T. MATIĆ, *„Abecevicica“ iz XVIII. vijeka za analfabete u požeškom kraju*. Vrela i prinosi 8, Sarajevo 1938, str. 104.

1" T. MATIĆ, *Pjesme A. Kanižlića...* Stari pisci 26, str. XVIII; MATIĆ, *„Abecevicica...“* (v. bilj. 136), str. 104.

»s* MATIĆ, *„Abecevicica“...“*, str. 107.

Kad ga u istom kontekstu kućna »Historia« naziva »veteranus zelator divinae gloriae«, to je ujedno izričaj solidarnosti i odobravanja što mu ga iskazuju njegova redovnička subraća i suradnici." Taj izraz »veteranus zelator« ne izriče tek dojam jedne osamljene prigode, nego je više izričaj za cijeli jedan već istrošeni život. A lijepo je da smo taj izraz pročitali baš u zabilježbi požeškog kolegija, jer je baš tom kolegiju, za njegov uspješan rad i napredak, mnogo godina pridonosio Kanižlić; pa i u obratnom smjeru, požeški kolegij, već kao ustanova te vrste, a i kao skladna zajednica poduzetnih istomišljenika, olakšao je Kanižliću rad i pridonio njegovu uspjehu.

Služeći Bogu i dušama obogatio je i svoju Hrvatsku!

ANTUN KANIŽLIĆ SJ (1699—1777)

Kroatischer Dichter, Seelsorger, Mariologe, Oekumenist

Zusammenfassung

Vor 200 Jahren starb Antun Kanižlić SJ (1699—1777), der sich um die Entwicklung des kulturellen Lebens bei den Kroaten grosse Verdienste erwarb. Er war einer der bedeutendsten Forscher der kroatischen Standardsprache, aber auch auf Grund seines dichterischen Talents kann er sich unter die besten kroatischen Dichter des 18. Jahrhunderts einreihen. Nach der Schätzung der Fachleute für Kunstgeschichte sollten seine Gedichte in den Anthologien der mitteleuropäischen Barock- und Rokokoliteratur nicht fehlen.

Die Grundausrichtung seines Lebens war jedoch die Seelsorge. Sowohl im direkten Kontakt mit den Menschen als auch durch seine Schriften arbeitete Kanižlić eifrig an der Katechisierung Nordkroatiens, vor allem im Gebiet von Požega. Seine seel^L-^{orgliche} Arbeit vollzieht sich etwa ein halbes Jahrhundert nach der Befreiung von den Türken. Einen guten Erfolg ermöglichte ihm dabei die gut organisierte Seelsorgs- und Schularbeit der damaligen kroatischen Jesuiten.

Bei der Katechisation, die er mit Präzision und Tiefe betrieb, hält sich Kanižlić weitgehend an der thomistischen theologischen Richtung (mit einigen Abweichungen in der Gnadenlehre wo er die Interpretation Molinas annimmt) mit starker Betonung der Gemütselemente (unter dem Einfluss des hl. Bernhard). Am meisten hat er die Mariologie und die Kontroverstheologie ausgearbeitet. Seine Mariologie will in erster Linie ein solides theologisches Fundament für die Mariensandacht geben und verliert sich nicht so sehr in den schulischen Fragen. Kanižlić hebt grossen Parallelismus zwischen der Menschheit Christi und Maria hervor. Ausdrücklich lehrt er, dass Maria durch Christus als erste erlöst wurde in dem Sinn, dass Jesus sie mit der Absicht erlöst, damit sie bei der Erlösung des gesamten Menschengeschlechtes mittun könne. Auf dem Gebiet der Kontroverstheologie schrieb er auf kroatisch ein grosses wissenschaftliches Werk über die Trennung der Ost- und Westkirche. In dem Werk, das im Geist der damaligen Zeit geschrieben ist, kann man viele irenische Elemente finden.

Historia domus S. I. poseganae, za god. 1760, str. 255, 256. Nadbiskupski arhiv, Zagreb (Protocola varia 56).